

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINE MOKSLINE TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1 9 7 4
METAI

LEIDYKLA „MOKSLAS“
VILNIUS ◆ 1976

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEMICAL BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1 9 7 4

VILNIUS

1976

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSVORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

J A H R B U C H
F Ü R L I T A U I S C H E
G E S C H I C H T E

1 9 7 4

VILNIUS

1976

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ГОД

1974

ИЗДАТЕЛЬСТВО «МОКСЛАС»
ВИЛЬНЮС ◆ 1976

Redakcinė kolegija

Jonas DOBROVOLSKAS, Juozas JURGINIS, Nijolė KUNCYTĖ, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė), Henrikas SADZIUS (vyr. redaktoriaus pavaduotojas), Adolfas TAUTAVIČIUS, Antanas TYLA, Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Regina ŽEPKAITĖ

M $\frac{0164-069}{M 854(10)-76}$ Z-75

© LTSR MA Istorijos institutas, 1976

RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

R. Zepkaitė, Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918—1922 m.), „Mintis“, Vilnius, 1973, 194 p., 1000 egz. (Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas)

Po Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos pasaulyje įvyko pakitimų, turėjusių labai didelės reikšmės įvairių tautų gyvenimui. Revoliucijos pergalė Rusijoje atvėrė tautoms naujas perspektyvas ir galimybes kovoti už socialinį ir nacionalinį išsivadavimą.

Betarpiskai Spalio idėjų veikiamą, lietuvių tauta pradėjo kovą už socializmą, už tikro tarybinio valstybingumo sukūrimą. Tik dėl objektyviai susiklosčiusių nepalankių aplinkybių Tarybų valdžia Lietuvoje buvo nuslopinta. Krašte įsitvirtino buržuazijos diktatura.

Neatsitiktinai lietuvių tarybinėje istoriografijoje šis nepaprastai sudėtingas, turtingas įvykių laikotarpis vis plačiau ir išsamiau nagrinėjamas. Daugiausia dėmesio lietuvių tarybiniai istorikai pagrįstai skiria socialistinei revoliucijai Lietuvoje nušviesiti. Vis labiau domimasi ir buržuazinės Lietuvos tarptautiniais santykiais, jos ryšiais su imperialistinėmis valstybėmis, atskleidžiant lietuvių buržuazijos vidaus ir užsienio politikos antilaudinį ir antinacionalinį pobūdį. Šioms problemoms nagrinėti ir yra skirtas recenzuojamas R. Zepkaitės darbas.

Mūsų istorinėje literatūroje yra nusistovėjusi nuomonė, kad lietuvių buržuazija galėjo išsilaikyti valdžioje dėl to, kad ją rėmė Antantės imperialistinės valstybės. Toks teiginys nors ir teisingas, bet supaprastintas. Nagrinėdami konkrečią medžiagą, tyrinėtojai įsitikina, kad JAV ir Antantės valstybių valdantys sluoksniai turėjo savus planus, kurie iš esmės skyrėsi nuo lietuvių buržuazijos siekimų, kad ją jie ne visuoimet ir ne visur remdavo. Ši problema nėra visapusiškai išnagrinėta. Tai veda į painiavą, neleidžia atsakyti į klausimą, kaip nurodo autorė, „kodėl maža ir silpna buržuazinė Lietuva, spaudžiama ir puoliama politinių milžinų, išsilaikė tarptautinės politikos klampynėje“ (p. 9).

Neatsitiktinai R. Zepkaitė darbo tikslu pasirinko du pagrindinius, mūsų istorinėje literatūroje mažiausiai išnagrinėtus klausimus:

- 1) kokią vietą užėmė Lietuva tarptautinių santykių arenoje?
- 2) kaip ji išsilaikė, imperialistinėms valstybėms keliant savo reikalavimus ir darant jai spaudimą?

Remdamasi V. Lenino veikalais, dokumentų rinkiniais, skelbtais tarybinių ir buržuazinių autorių darbais, gausia medžiaga iš LTSR valstybinio archyvo (panaudoti Lietuvos užsienio reikalų ministerijos, Ministrų kabineto, Užsienio prekybos departamento fondai), to meto periodinė spauda, autorė iš esmės atsako į šiuos klausimus.

R. Zepkaitė daugelį klausimų sprendžia naujai, labiau argumentuotai, nevengia aštrių problemų. Tai sudaro recenzuojamos knygos mokslinę vertę.

Argumentavimas turi ir didelę idėjinę svarbą. Tai ypač pasakytina apie buržuazinių koncepcijų kritiką. Buržuaziniai autoriai, priklausomai nuo to, kokiai šaliai jie atsto-

vauja, stengėsi iškelti tai Vokietijos, tai JAV ir Antantės valstybių imperialistinių sluoksnių vaidmenį, kuriant buržuazinę Lietuvos valstybę. Buržuaziniai Lietuvos istorikai ir ano meto politiniai veikėjai, dabar emigrantai, falsifikuodami istoriją, visai stengiasi iškelti savos buržuazijos ir jos inteligentijos nuopelnus, nuneigti lietuviškųjų buržuazinių nacionalistų priklausymą nuo vokiškųjų okupantų, parodyti, kad Lietuvos valstybės svarbiausias priešas buvo Tarybų Rusija, jos Raudonoji Armija.

Lietuvių tarybinėje historiografijoje nemaža aprašomojo laikotarpio problemų nėra pakankamai išnagrinėta. Dėl to autorė susidūrė su tam tikrais vertinimo sunkumais, kuriuos daugeliu atvejų sėkmingai įveikė.

Darbas apima 1918—1922 metus. R. Žepkaitė, kaip ir kiti tarybiniai autoriai, 1918 metų pagrįstai nelaiko buržuazinės Lietuvos valstybės atsiradimo metais, bet tik „lietuviškosios buržuazijos pirmaisiais žingsniais kelyje į valdžią“ (p. 12). Apie buržuazinę Lietuvą, kaip valstybę, galima kalbėti tik po Tarybų valdžios Lietuvoje nuslopinimo, vokiečių kariuomenės išvedimo, kada lietuvių buržuazija jau galėjo pradėti savarankiškai tvarkytis krašte. 1922 m. lietuvių buržuazija įvairiomis priemonėmis (terorų, konstitucijos priėmimu, buržuazine žemės reforma ir t. t.) įtvirtina savo diktatūrą.

Lietuvos likimas, visų pirma, priklausė nuo socialistinės revoliucijos Rusijoje likimo. Be to, buržuazinė Lietuvos valstybė galėjo susikurti ir egzistuoti tik ją pripažinus de jure ir remiant didžiosioms imperialistinėms valstybėms. Kitu atveju ji arba turėjo visiškai išnykti nuo žemėlapiu, t. y. atitekti buržuazinei-dvarininkinei Lenkijai, arba sukurti tikrą valstybingumą naujomis formomis—Tarybų Lietuvą. Tą matė ir gerai suprato ano meto lietuvių buržuaziniai veikėjai. Dėl to visiškai pateisinamas knygos pavadinimas „Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918—1922 m.)“. Į terminą „Lietuva“ galima žiūrėti kaip į buržuazinės valstybės pavadinimą. Tačiau knygoje tai yra daugiau geografinis, etnografinis ir netgi istorinis terminas, parodant, kad Lietuvos valstybė turėjo kurtis etnografinėse ribose su sostine Vilniumi ir Klaipėdos uostu.

Nors pirmojo pasaulinio karo metais buržuaziniai lietuvių veikėjai ir kėlė nepriklausomos Lietuvos kūrimo lozungą, bet tik teoriškai. Praktiškai jį įgyvendinti jie nematė jokių galimybių ir neturėjo jėgų. Po 1905—1907 metų revoliucijos lietuvių buržuazija buvo pasiekusi nemažų laimėjimų ekonominiame, politiniame ir kultūriniame krašto gyvenime, tačiau ji buvo per silpna sukurti Lietuvos valstybę. Revoliucinio judėjimo įbauginta, lietuvių buržuazija buvo dar labiau, nei XIX a., linkusi su viskuo taikytis. Savo politinius siekimus įgyvendinti buržuazija galėjo tik sutinkant carinei (vėliau buržuazinei) Rusijai ir kaizerinei Vokietijai. Dėl to buržuaziniai lietuvių veikėjai „taikėsi prie konkrečių sąlygų ir buvo nusistatę daryti tai, ką leido aplinkybės“ (p. 18).

Lietuvių buržuazija gerai suprato, kad tam tikras politinis savarankiškumas leis jai geriau patenkinti ekonominius ir kultūrinius poreikius. Klasiniai siekimai, kaip pabrėžia autorė, vertė ją eiti į sandėrius su kaizeriniais okupantais, išduodant lietuvių tautos interesus (p. 20).

Kalbėdama apie 1917 m. gruodžio 11 d. buržuazinės Lietuvos tarybos priimtą aktą, autorė daro pagrįstą išvadą, kad „klasiniai lietuvių buržuazijos interesai, revoliucijos baimė, siekimas galutinai atsiskirti nuo revoliucinės Rusijos paskatino ją vykdyti vokiškųjų imperialistų reikalavimus, eiti paskui juos“ (p. 21).

Reikia tik kai ką paaiškinti. Visų pirma, minėtas aktas atspindėjo ne lietuvių buržuazijos interesus, bet vokiškojo imperializmo siekimus. Antra, tuo metu lietuvių buržuazija ko nors daugiau tikėtis negalėjo. Ji tik laviravo, išduodama lietuvių tautos interesus, stengdamasi gauti iš okupantų sau palankių, tuo momentu praktiškai galimų nuolaidų. Kad tos nuolaidos ją (ypač jos dešiniąsias grupuotes) patenkino, parodė vėlesni įvykiai, visų pirma tai, kad 1918 m. kovo 23 d. Vokietijos vyriausybė pripažino Lietuvą, remdamasi 1917 m. gruodžio 11 d. dokumentu.

Kalbėdama apie 1918 m. vasario 16 d. deklaraciją, autorė rašo, kad „ši demagoginių sumetimų padiktuota deklaracija buvo reikalinga pasipiktinimui nuslopinti“ (p. 22). 1917 m. gruodžio 11 d. aktas visoje Lietuvoje sukėlė didelį nepasitenkinimą ir pasipiktinimą. Veikiant Didžiajai Spalio socialistinei revoliucijai, Lietuvoje brendo revoliucinė situacija. Tai, kad Vokietijai buvo pripažįstama amžina globa Lietuvai, kurią

skelbė minėtas aktas, nesukėlė entuziazmo ir daliai lietuvių buržuazijos. Buvo būtina gelbėti Tarybos „autoritetą“. Taip ir atsirado 1918 m. vasario 16 d. dokumentas.

Tačiau ar galima minėtą deklaraciją laikyti vien tik „demagoginių sumetimų paktuota“? „Demagoginiais“ galima laikyti ir 1918 m. vasario 16 d., ir 1917 m. gruodžio 11 d. bei vėlesnius buržuazinės Lietuvos Tarybos dokumentus — nė vienas jų nereiškė faktinės Lietuvos nepriklausomybės. Priėmus juos, padėtis Lietuvoje nepasikeitė. „Demagoginė“ vasario 16 d. deklaracija buvo ir dėl to, kad pati Taryba vėliau nuo jos atsiskakė. Tačiau nėra abejonų, kad 1918 m. vasario 16 d. deklaracija reiškė maksimalius lietuvių buržuazijos siekimus, kuriuos įvykdyti dar nebuvo palankių aplinkybių. Tai buvo tik ateities perspektyva.

Autorė teisingai parodo, kad net ir pirmojo pasaulinio karo pabaigoje buržuaziniai lietuvių veikėjai buvo visiškai priklausomi nuo Vokietijos, kad buržuazijai išsilaikyti galėjo padėti tik pastarosios karinė ir finansinė parama (p. 37). Lietuvių buržuazijos tikslas sukurti savo valdomą valstybę, imperialistinei Vokietijai padedant, kas pagrįstai konstatuojama knygoje, buvo visiškai priešingas Lietuvos darbo žmonių, pradėjusių kovą už tarybų valdžią, siekimams (p. 27).

Kaip minėta, tarybinėje istoriografijoje daugiausia yra nušviestos socialistinės revoliucijos Lietuvoje ir Lietuvos—Tarybų Rusijos bei Lietuvos—Tarybų Sąjungos santykių problemos. Recenzuojamoje knygoje šios problemos specialiai nenagrinėjamos, tačiau jos ir neapeinamos.

Autorė pabrėžia, kad Tarybinė vyriausybė, vykdydama lenininę nacionalinę politiką, be jokių sąlygų pripažino Pabaltijo šalių atsiskyrimą nuo Rusijos, jų suverenitetą, pirmoji pripažino de jure Estiją, Latviją ir Lietuvą, pastoviai gynė lietuvių tautos nacionalinius interesus.

Knygoje parodoma, kokią didelę reikšmę buržuazinės Lietuvos valstybės gyvavimui turėjo Tarybų valdžios sukūrimas Rusijoje. Imperialistinės valstybės, išskyrus Angliją, norėjo išlaikyti „vieningą ir nedalomą“ Rusiją, jei čia būtų nugalėjusi kontrrevoliucija (p. 61). Tokiu atveju buržuazinė Lietuvos valstybė egzistuoti nebūtų galėjusi, ji būtų turėjusi įeiti į buržuazinę Rusiją. Ir tik kai žlugo Rusijos kontrrevoliucija, kai galutinai buvo įsitikinta, kad Tarybų Rusijoje kapitalistinė santvarka artimiausiu metu nebus restauruota, lietuvių buržuazija susidomėjo imperialistinių valstybių vadovai (p. 92 ir 185). Lietuva, kaip ir Lenkija, turėjo tapti arba „placdarmu“, arba „sanitariniu kordonu“, priklausomai nuo bendros politinės padėties.

Recenzuojamojo darbo teigiamybė yra ta, kad jo autorė lietuvių buržuazijos santykius su Vakarų valstybių valdančiais sluoksniais nagrinėja, atsižvelgdama į imperialistinių valstybių tarpusavio prieštaravimus. Kitaip negalima būtų atsakyti į daugelį svarbių klausimų, jų tarpe ir į klausimą, kaip galutinai susiformavo ir įsitvirtino Lietuvos buržuazinė valstybė.

Vienas iš pagrindinių prieštaravimų buvo tarp Lietuvos ir buržuazinės-dvarininkinės Lenkijos. Jis betarpiškai atsiliepė į JAV bei Antantės valstybių valdančiųjų sluoksnių poziciją. Nė viena imperialistinė valstybė nuosekliai neparėmė Lietuvos, sprendžiant Vilniaus ir Klaipėdos klausimus. Svarbiausia taip įvyko dėl to, kad Lietuvos ir Lenkijos teritorijos buvo tarp Tarybų Rusijos ir Vokietijos, ir numatoma „didžioji“ Lenkija turėjo vaidinti pagrindinį vaidmenį imperialistinių valstybių antitarybinuose planuose. Imperialistinių valstybių siekimas sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos santykius priklausė nuo to, kokie aktualūs buvo vienu ar kitu laiku tarp antitarybiniai veiksniai (p. 131).

Lietuvos ir Lenkijos prieštaravimai buvo tokie aštrūs, kad taip ir nepavyko, imperialistinėms jėgoms raginant, sudaryti antitarybinės Pabaltijo valstybių (Lenkijos, Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos) koalicijos.

Mūsų istorikams teks dar padirbėti, nušviečiant buržuazinės-dvarininkinės Lenkijos įtaką JAV ir Antantės imperialistiniams sluoksniams, sprendžiant lietuvių tautos gyvybiškus klausimus.

Knygoje pabrėžiama pagrįsta mūsų lietuvių tarybinėje istoriografijoje nuomonė, kad nugalėtoji Antantės šalių ir nugalėtosios Vokietijos interesai, kovojant prieš Tarybų valdžią Lietuvoje, sutapo (p. 32).

Tačiau visais kitais klausimais šios šalys turėjo savus interesus. Autorė teisingai pažymi, kad „Lietuvos tarptautinė padėtis priklausė nuo daugelio aplinkybių: imperia-

listinių valstybių siekimų vienoje ar kitoje užsienio politikos srityje. Didelę įtaką jai darė prieštaravimai tarp Anglijos ir Prancūzijos...“ (p. 185). Knygoje parodoma, kad Prancūzijos ir Anglijos prieštaravimai „skaldė Pabaltijo valstybes, vertė jas svyruoti, blaškytis, neleido joms laikytis vienos kurios politinės orientacijos“ (p. 159).

Kalbėdama apie imperialistinės Vokietijos planus, autorė rašo: „Kai kurie tarybiniai istorikai teigia, kad vokiškųjų imperialistų siekimas išsilaikyti okupuotose teritorijose rytinėje Europos dalyje, buvo motyvuojamas tuo, jog su kariuomenės pagalba norėta sulaikyti revoliuciją ir neleisti jai persimesti į Vokietiją. Papildant juos tenka pridurti, jog vokiškieji imperialistai, pralaimėję karą, siekė taip pat sukurti okupuotose teritorijose placdarmą, iš kurio galėtų atnaujinti savo grobišką politiką Europos rytuose“ (p. 24—25).

Apskritai, sutinkant, kad Vokietija turėjo savus kontrrevoliucinius imperialistinius planus, reikia išskirti ir kai kuriuos diskutuotinus klausimus. Pripažindami už gryną pinigą Vokietijos siekimus su kariuomenės pagalba neleisti revoliucijai persimesti į Vokietiją, mes turėsime pripažinti ir galimybę „eksportuoti“ bei „importuoti“ revoliuciją, o tai visiškai pagrįstai atmeta marksizmas-leninizmas. Pralaimėję karą, vokiškieji imperialistai vargu ar galvojo jį vėl pradėti artimiausiu metu. Iš tikrųjų svarbūs buvo platesni imperialistiniai Vokietijos siekimai Pabaltijyje. Ne tik vykstant karui, bet ir vėlesniais laikais Vokietijos valdantieji sluoksniai įvairiomis karinėmis, ekonominėmis, politinėmis ir finansinėmis priemonėmis stengėsi Lietuvą tvirtais saitais susieti su Vokietija.

Autorė prieina argumentuotą išvadą, kad iš visų Pabaltijo šalių imperialistinės valstybės labiausiai pažeidinėjo Lietuvos teises, jos suverenitetą ir nacionalinę savigarbą, kad, laikydami lietuvių buržuaziją tik žaisliuku. Antantės valstybių valdantieji sluoksniai vertė ją jėga vykdyti vienus ar kitus jų norus, kurie išplaukė iš konkrečių imperializmo planų ir ekonominių siekimų.

R. Zepkaitė konkrečiais pavyzdžiais parodo, kad lietuvių buržuazija, gindama savo klasinius interesus ir iš esmės sutikdama su jai skiriamu vaidmeniu, turėjo ir savo tikslų, kartais labai skirtingų ir prieštaringų didžiųjų imperialistinių valstybių ir kaimyninių Pabaltijo šalių interesams (p. 137). Buvo daug nesutarimų tarp Lietuvos ir kitų Pabaltijo buržuazinių valstybių, nes pastarosios nepripažino Lietuvos su sostine Vilniumi. Lietuvių buržuazinė vyriausybė laviravo ir stengėsi pasinaudoti bet kuriais prieštaravimais tarp Antantės valstybių. Pavyzdžiui, vadovaudamasi savo klasiniais interesais ir vengdama susitariti su Lenkija, buržuazinė Lietuvos vyriausybė ardė Prancūzijos valdančiųjų sluoksnių planus.

Kita diskutuotina nuomonė, įsivyravusi mūsų istoriografijoje, kuriai pritaria ir autorė, nors plačiau ir išsamiau šio klausimo nenagrinėja, yra ta, kad Lietuvai pripažinus Klaipėdą, Vilnius galutinai buvo pripažintas nagrinėjai (p. 185). To nereikėtų griežtai teigti. Visų pirma, Klaipėdą Lenkija būtų galėjusi gauti tik vienu atveju — jei sudarius nenatūralią sąjungą su Lietuva, apie kurią anksčiau galvojo ir kai kurie Vakarų imperialistiniai sluoksniai. Be to, Lenkijos įsigalėjimui Klaipėdoje buvo priešinga Vokietija.

Antra, abejotina, ar būtų lietuvių tautai palankiai išspręstas Vilniaus klausimas, jei Lietuva ir nebūtų prisijungusi Klaipėdos. Imperialistinių valstybių vadovų pareiškimas, kad Klaipėdos kraštas Lietuvai yra kompensacija už Vilnių, tebuvo rankų nusplovimas, ne priežastis, bet pretekstas atsisakyti nagrinėti Vilniaus klausimą tarpautinėse instancijose. Tai parodo ir autorės pateikiama medžiaga bei vėlesni įvykiai.

Kelia abejonių kai kurie apibendrinimai, o kartais ir jų nebuvimas, ypač dėstant buržuazinių politinių veikėjų mintis. Kalbėdama apie Voldemaro kelionę į Šveicariją 1918 m. spalio mėnesį, kurios tikslas buvo prašyti imperialistinių valstybių pripažinti Lietuvą būsimojoje Taikos konferencijoje, autorė rašo, kad žymiai vėliau A. Voldemaras pats pripažino, kad Antantės šalių atstovai jį sutiko labai šaltai, kad „Lietuvos tarybą jie laikė provokiška, Vokietijos padaru“ (p. 38). Visiškai teisinga, kad Lietuvos taryba buvo provokiška ir Vokietijos padaras, tačiau ne tai trukdė Antantės diplomatams šilčiau priimti A. Voldemarą. Kaizerinės Vokietijos likimas tuo metu jau buvo išspręstas, ir ji nebuvo rimtas konkurentas Antantės šalims. „Salto“ priėmimo

svarbiausia priežastis buvo Tarybų valdžios Rusijoje klausimas. Apie tai autorė teisingai rašo kitose darbo vietose.

Apskritai, recenzuojama R. Zepkaitės knyga daro gerą įspūdį. Tai vertingas indėlis į lietuvių tarybinę istoriografiją.

Jonas Dobrovolskas

S. Vansevičius, Teisinis režimas Vilniaus krašte 1920—1939 metais, „Mintis“, Vilnius, 1973, 75 p., 5000 egz.

Palyginti negausią lietuvių tarybinę literatūrą apie Vilniaus kraštą papildė S. Vansevičiaus darbas. Jame, nagrinėjant teisės normas, atskleidžiama okupacinės valdžios vykdyta Vilniaus krašte ekonominė, politinė ir nacionalinė politika, parodomas tos politikos okupacinis pobūdis ir jos pasekmės krašto gyventojams. Darbas susideda iš trijų skyrių. Pirmajame skyriuje nagrinėjamas Vilniaus krašto užgrobimas ir įjungimas į Lenkijos valstybę, vadinamosios „Vidurinės Lietuvos“ sukūrimas, jos valdymo organų paskirtis ir funkcijos ir pagaliau jos įjungimas į Lenkiją. Antrajame skyriuje nušviečiamas Vilniaus administracinės apygardos valdymas, išanalizuota darbininkų ir darbo valstiečių padėtis. Paskutiniame skyriuje aptariamas Vilniaus administracinės apygardos reorganizavimas į Vilniaus vaivadiją, plačiau apibūdinama vaivadijos, apskrities, valsčiaus, seniūnijos organų struktūra ir jų kompetencija, išsamiai nušviečiama gamybinės „savivaldos“ organizacija.

Tuo būdu, kaip matyti vien tik iš minėtų klausimų išvardijimo, S. Vansevičiaus darbas skirtas gana reikšmingai problemai. Atrodo, jog ši problema tokiu aspektu tarybinių autorių nagrinėjama pirmą kartą. Darbe argumentuotai parodytas buržuazinės-dvarininkinės Lenkijos okupacijos metais Vilniaus krašte galiojusį įstatymų klasinis ir nacionalistinis pobūdis, jų deklaratyvumas. Iš darbo matyti, kaip prisidengiant galiojusiais įstatymais, buvo engiami ir išnaudojami darbo žmonės, vykdoma prievartinė lenkų gyventojų nutautinimo politika. Darbo vertę didina tai, jog jame plačiai operuojama to meto teisiniais aktais. Atskirais atvejais jie palyginami su buvusiais carinės Rusijos įstatymais. Autoriaus išvados paremtos gausia archyvine medžiaga, kuri iki šiol tokiu aspektu mokslinėje literatūroje nebuvo panaudota.

Visa tai leidžia tvirtinti, jog S. Vansevičiaus veikalas yra originalus darbas, skirtas aktualiam klausimui nušviesti. Tačiau nagrinėdamas gana platų ir sudėtingą klausimą, remdamasis gausiais šaltiniais, autorius neišvengė vieno kito netikslumo bei ginčytino tvirtinimo.

Visų pirma, nesilaikyta vienodumo, rašant to meto lenkų partijų ir organizacijų pavadinimus. Priimta šalia rašomų originalo kalba partijų ir organizacijų pavadinimų skliaustuose duoti jų vertimą, arba atvirkščiai. Tuo tarpu recenzuojamame darbe šio principo nepaisoma. Antai 16 p. minima „Straža kresowa“, o po dviejų puslapių ji jau vadinama apsaugos būriais, greta duodant ir lenkišką pavadinimą. Visiškai neverčiamas „Związek bezpieczeństwa kraju“ ir kai kurie kiti pavadinimai. Arba, atvirkščiai, pateikiamas tik lietuviškas vertimas, pvz., „Miesto ir kaimo proletariato sąjunga“ („Związek proletariatu miast i wsi“) 32 p.

Tiksliau reikėtų vartoti ir kai kuriuos lietuviškų organizacijų pavadinimus. Antai 19 p. minimas lietuvių komitetas, o 69 p.—Lietuvių komitetas, Lietuvių tautinis komitetas. Tuo tarpu iki 1935 m. gruodžio 31 d. jis vadinosi Laikiniu Vilniaus lietuvių komitetu, o vėliau, Vilniaus miesto viršininkui (starostai) reikalaujant, buvo pavadintas Tautiniu Vilniaus lietuvių komitetu¹.

6 p. rašoma: „1920 metų pavasarį Pilsudskio daliniai užėmė Sirvintas, Molėtus, Šešuolius, Joniškį, Merkinę, Varėną. Lietuvos kariuomenė kovojo su Raudonąja Armija ir nepasipriešino lenkų imperialistams“. Iš tikrųjų Lietuvos buržuazinė kariuomenė kovojo prieš Raudonosios Armijos dalinius tik iki 1919 m. rugpjūčio pabaigos.

Kažin ar tikslu į buržuazinės-dvarininkinės Lenkijos seimą išrinktus asmenis vadinti deputatais. Atrodo, nevertėtų atsakyti jau senokai lietuvių spaudoje prigijusio atstovo

¹ Zr. Scisle tajny memoriał wojewody Wileńskiego Bociańskiego z dnia 11 lutego 1936 r., Kaunas, 1939, p. 5—6; Vilniaus Rytojus, 1936 m. sausio mėn. 3 d.

termino ir, užuot 19 p. rašius „seimo deputatų frakcija“ ir „seimo deputatai“, rašyti seimo atstovų frakcija ir seimo atstovai.

68 p. tvirtinama, jog kultūros ir švietimo tautinės draugijos (turima galvoje Lenkijos tautinės mažumas, jų tarpe ir lietuvius) buvo persekiojamos ir 1936 m. visiškai uždraustos, o sekančiame puslapyje rašoma: „Toku būdu 1936—1937 metais buvo likviduotos lietuviškos draugijos, o iš 200 veikusių mokyklų pasiliko tik 10“. Toks tvirtinimas netikslus, nes, vykstant vadinamosioms retorsijoms prieš Vilniaus krašto lietuvių kultūros ir švietimo organizacijas, okupacinės valdžios buvo uždrausta: Tautinis Vilniaus lietuvių komitetas, Lietuvių mokslo draugija, Lietuvių „Ryto“ švietimo draugija Vilniuje, Lietuvių labdarybės draugija, Lietuvių šv. Kazimiero draugija jaunimui auklėti ir globoti, Lietuvių ūkio draugija, Lietuvių mokytojų sąjunga, Lietuvių sporto klubas ir Lietuvių „Ryto“ švietimo draugija Švenčionyse. Tuo tarpu liko neuždarytos: Lietuvių sanitarinės pagalbos draugija, Lietuvių meno ir literatūros draugija, Lietuvių katalikų blaivybės draugija, Lietuvių „Kultūros“ švietimo draugija, Lietuvių studentų sąjunga, Lietuvių inteligentų visuomeniškai-bičiuliškas „Romuvos“ klubas, Lietuvių kreditinis kooperatyvas, Vilniaus lietuvių R. katalikų šv. Žitos draugija ir Lietuvių katalikų amatininkų darbininkų draugija.

Kalbant apie okupacinės valdžios represijas prieš Vilniaus lietuvių spaudą, teisingai rašoma, jog buvo uždrausta lietuvių spaudoje vartoti pavadinimą „Vilniaus kraštas“. Tikslumo dėlei reikėtų pridurti, jog be to dar buvo uždrausta vartoti ir terminą „nepriklausomoji Lietuva“. Dėl ko šie pavadinimai buvo uždrausti vartoti, nebuvo paaiškinta, tačiau, atrodo, todėl, kad „nepriklausomosios Lietuvos“ termino vartojimas lietuvių spaudoje, okupacinės valdžios nuomone, galėjo gyventojams sukelti mintį, kad yra ir kita — pavergtą Lietuva — Vilniaus kraštas. Šis draudimas buvo paskelbtas Vilniaus lietuvių spaudos atstovams 1936 m. sausio 13 d. Recenzuojamame darbe klaidingai tvirtinama, kad tos dienos potvarkiu buvo uždarytas žurnalas „Lietuviškas Baras“. Iš tikrųjų šis žurnalas buvo leidžiamas iki antrojo pasaulinio karo pradžios. Teisingai S. Vansevičius pažymi, kad dažnai buvo konfiskuojami laikraščio „Vilniaus Rytus“ numeriai, tačiau vertėjo dar pasakyti, jog ir pats laikraštis 1937 m. spalio 26 d. buvo uždarytas.

Suminėti kai kurie netikslumai anaip tol nemenkina svarbios ir reikšmingos S. Vansevičiaus knygos.

Juozas Marcinkevičius

Л. А. Молчанова, Материальная культура белорусов, «Наука и техника», Минск, 1968, 231 p., 2400 egz.

Pastarųjų metų baltarusių etnografinėje literatūroje viena iš ryškiausių — Lidijos Molčianovos monografija, nagrinėjanti baltarusių tradicinę medžiaginę kultūrą. Tyrinėjamas laikotarpis — XIX a. ir XX a. pradžia. Šiam darbui autorė panaudojo įvairiausių šaltinius: skelbtus tyrinėjimus, muziejų rinkinius, archyvinę medžiagą ir devyniolikos metų ekspedicijų užrašus. Naudotasi ir Vilniaus archyvuose esančia medžiaga apie baltarusių liaudies kultūrą. Nustatant analogijas, pasitelkti ir kai kurie lietuvių etnografų tyrinėjimai.

Skyriaus apie žemdirbystę pradžioje autorė rašo, kad Baltarusijos dirvožemis ir klimatas buvo palankūs žemdirbystei, tačiau derliai išaugdavo skurdūs (dažniausiai tebedavo gaunamas trečias grūdas). To priežastys — daug laiko atėmę darbai dvaruose baudžiamos laikais ir žemės stoka poreforminiais metais. Intensyvią žemdirbystę stabdė ir žemas technikos lygis. Tiriamuoju laikotarpiu vyraujanti Baltarusijoje žemdirbystės sistema buvo trilaukis. Natūralių trąšų trūkumas kartais versdavo valstiečius taikyti archainę žemdirbystę, dalį žemės keleriems metams paliekant dirvonuoti. XIX a. dar pasitaikydavo ir lydininės žemdirbystės, tačiau į XIX šimtmečio pabaigą kai kur valstiečiai jau taikė keturlaukį ar daugialaukį sistemą.

Autorė išsamiai nagrinėja žemės dirbimo įrankius. Be žagrės, aprašomas rėžtuvas plėšiniams arti ir arklas bulvėms apkausti. Pastarasis įrankis Baltarusijoje imtas naudoti XIX a., plačiai ėmus sodinti bulves.

Baltarusijoje naudoti įvairūs įrankiai žemei akėti: šakotės (daugiausia lydimoose), „smykas“, pintinės ir rėminės akėčios. Autorė nurodo akėčių tipų paplitimą Latvijoje, su Baltarusija kaimyninėse Rusijos srityse. Galima pridurti, kad visi baltarusių naudoti akėčių tipai buvo žinomi ir Lietuvoje.

Neužmiršti ir smulkūs laukų bei daržų įdirbimo įrankiai: kauptukai, mėšlavežės šakės. Apžvelgiami derliaus nuėmimo įrankiai: piautuvas, šakės, grėbliai, ir būdai: javų džiovinimas žarduose ir klojimų jaujose. Iš retesnių ir įdomesnių įrankėlių paminėtinas ornamentuotas pagaliukas, vadintas „curka“ ir kitais terminais. Jis naudotas pietų Baltarusijoje, javų pėdus surišant ryšiais. Gaila, kad nepateikta šio įrankio piešinių, nenurodyta, kur jie paskelbti. Rašant apie javų džiovinimą gubose, neišskirti žieminiai ir vasariniai javai, o jų turėjo būti gubų formų, jų susstatymo būdų skirtumų. Autorė nurodo daugelio reiškinių analogijas kaimyninėse tautose. Kai kuriais atvejais lyginimą galima būtų praplėsti, pvz., spragilias iškultų javų vėtymas vėtykle, be Baltarusijos, buvo žinomas ne tik Ukrainoje, Lenkijoje, bet ir Lietuvoje.

Tiek, kiek reikalinga darbui, apibūdinami ir malimo įrengimai (rankinės ir kojines piestos, garnos, malūnai), daržininkystė ir sodininkystė. Rašant apie daržininkystę, kartu pateikiama ir rusių raidos apžvalga.

Nedideliame gyvulininkystės skirtame poskyryje apžvelgiamas ganymas ir šėrimas, įrankiai, šieno laikymas žiemą dideliuose kūgiuose ir „braguose“. Keletas puslapių skirta liaudies kalendoriui; pateikti pavyzdžiai skirstomi į racionalius ir iracionalius.

Zemdirbystės skyriaus pabaigoje autorė daro tokias išvadas: 1) baltarusių žemdirbystė XIX a. ir XX a. pradžioje buvo ekstensyvi, vartotojiška, pusiau natūrali, 2) atsižvelgiant į gamybos savitumus, išskiriamos dvi ūkinės kultūrinės sritys — šiaurytinė ir pietvakarinė, 3) apskritai, žemdirbystės kultūra yra vientisa visoje teritorijoje, tačiau drauge gimininga su kaimyninių tautų, ypač rusų ir ukrainiečių, žemdirbyste.

Skyrius apie gyvenvietes, sodybas ir pastatus pradedamas gyvenviečių termino aiškinimu. Rašoma, kad XIX a. kiekviena valstiečių gyvenvietė buvo vadinama „selo“; rytinėje dalyje taip vadinti tik bažnytkaimiai, o paprasti kaimai — „derevnia“. Terminas „derevnia“ išnykima vakarinėse srityse autorė sieja su valakų reforma; rytinėse dalyse jis išlikęs dėl to, kad ne visose valdose ši reforma buvusi įvykdyta (p. 64—65). Be to, visoje Baltarusijoje bet kokiai gyvenvietei nusakyti tvertai dar šie terminai: „vesj“, „vioska“. Po to aprašomos mažųjų miestelių funkcijos. Smulkiosios šlėktos kaimų atsiradimą Baltarusijoje autorė mano esant susijusį su lenkų viešpatavimo įsigalėjimu nuo XVI a. antrosios pusės. Pirmieji vienkiemiai Vitebsko ir Mogiliovo gubernijose susikūrę, sekant ten gyvenusių latvių pavyzdžiu (p. 67).

Rašydama apie kaimų išplanavimą, autorė nurodo dvi jų formas — kupetinius ir linijinius. Kupetiniai yra senesni (iki XX a. pradžios tokie išliko bajorkaimiai), o linijiniai atsirado valakų reformos metu. Linijiniuose kaimuose vienoje kelio pusėje buvo statomi gyvenamieji namai, kitoje — ūkiniai trobesiai (saugant nuo gaisro).

Poskyryje „Valstiečių sodybos“ apibūdinami du pagrindiniai jų tipai: vainikinis („venočnyj“) ir išilginis („pogonnyj“). Pirmuoju atveju pastatai buvo grupuojami apie keturkampį kiemą ir sudarė rusišką raidę II, tarpai tarp jų buvo užtvėriami tvora. Antroju atveju jie buvo statomi viena ar dviem lygiagrečiomis eilėmis. Abu šie sodybų tipai laikomi senoviškais. Aprašomi ir ūkiniai trobesiai: tvartai, klėtis, stoginė, viralinė, klojimas, pirtis (žeminė ir antžeminė). Gyvenamajam namui autorė, kaip ir ankstesni tyrinėtojai (P. Seinas, E. Romanovas, N. Nikiforovskis), skiria žymiai daugiau dėmesio. Čia jau detaliau analizuojamos atskiros gyvenamųjų namų dalys: pamatas, sienos, lubos ir stogas (įdomu, kad Baltarusijoje nuo seno vyravo dvišlaitis stogas), asla, antpamatis, langai ir durys. Plačiau apžvelgiama gyvenamųjų namų puošyba — pirkios pradėtos puošti nuo XIX a. antrosios pusės. Tačiau knygoje nepateikiama puošybos pavyzdžių iliustracijų. Kai kuriuos dalykus būtų buvę gerai nušviesti dar detaliau. Pavyzdžiui, rašoma, kad senosioms baltarusių pirkioms prieangis nebūdingas (p. 104). Jis buvo statomas prie turtingesnių valstiečių namų ir daugiau paplitęs šiaurės vakarų rajonuose. Tačiau ne mažiau svarbu būtų buvę išaiškinti, kada pradėta prieangius statyti prie valstiečių gyvenamųjų namų. Šiuo atveju tokia pat padėtis yra ir pas mus: daug rašyta apie gyvenamuosius namus, jų raidą, puošybą, tačiau dar niekas nesiėmė aiškinti prieangio kilmės.

Senosios baltarusių pirkios buvo dviejų patalpų (pirkia ir priemenė), o XIX a. ėmė plisti trijų patalpų (pirkia, priemenė ir klėtis arba pirkaitė). Priemenėje buvo sudedami

rakandai, kartais miegama, o kai kurios Gardino gubernijos vietose ir gyvuliai laikomi. XX a. pradžioje trečioji patalpa padaroma gyvenama.

Trečiasis skyrius pavadintas „Drabužiai, galvos danga, apavas“. Pradžioje pateikiamos bendros pastabos apie drabužių priklausomumą nuo krašto gamybinių jėgų išsivystymo, valstiečių klasinės diferenciacijos, atstumo nuo miesto. Duodama enciklopedinio pobūdžio žinių apie lininių ir vilninių audinių gamybą.

Pagal etnografiniuose tyrinėjimuose nusistovėjusią tradiciją drabužiai klasifikuojami į vyrų ir moterų, o abiejų lyčių dėvėtos vienodos dalys (juostos, apavas) aptariamos kartu. Prieš pradėdant tyrinėti atskiras drabužių dalis, pateikiami liaudiški jų pavadinimai. Čia dažnai remiamasi jau paskelbtu baltarusių dialektologijos atlasu.

Baltarusijoje buvo dėvimi dvejetainio sukirpimo moteriški marškiniai — tunikiniai ir su peteliais. Autorės nuomone, pirmąjį marškinių tipą baltarusiai yra perėmę iš Pabaltijo tautų. Moteriškų liemenių atsiradimą baltarusių drabužių komplekse autorė irgi laiko Pabaltijo tautų, ypač lietuvių, įtaka. Tuo pačiu teisingai pabrėžiama, kad ši drabužio dalis į Pabaltijį yra atėjusi iš Vakarų Europos. Autorės teigimu, bendros kilmės su Pabaltijo tautomis gali būti ir baltarusių prijuostė, tačiau skirtingai nuo lietuvių, mėgusių daugiaspalvę puošybą, baltarusės puošė jas vienaspalviais (raudonais) arba dvispalviais (raudonais ir juodais) ornamentais.

Idomu, kad tarp tradicinės vyrų ir moterų sėrmėgos nebuvo ryškaus skirtumo. Moteriški žieminiai drabužiai nuo vyriškų skyrėsi daugiausia tik atskirų dalių sukirpimu, medžiagos spalva, puošyba. Tuo dažniausiai pasireiškėdavo taip pat ir sritiniai savitumai. Čia galima pridurti, kad panašiai buvo ir su senosiomis lietuvių vyrų ir moterų sėrmėgomis.

Baltarusiai ryšėjo įvairia technika ir iš įvairių medžiagų (odos, linų, kanapių, vilnos, šilko) pagamintomis juostomis. Praeityje jos buvo svarbi baltarusių aprangos dalis: žmogus galėjo pasirodyti be kepurės ir basas, bet vaikščioti be juostos buvo blogo tono požymis, net nuodėmė. Autorė rašo, kad „baltarusių austinės juostos ne tik atlikimo technika, bet ir ornamentų pobūdžiu, taip pat savo reikšme liaudies buityje ypač artimos lietuviškosios“ (p. 160). Gaila, kad nepateikiama nė vienos juostos iliustracijos.

Sio skyriaus gale autorė daro tokias išvadas. Išlaikydami daugelį bendrų požymių, drabužiai nebuvo vieningi visoje Baltarusijos teritorijoje. Pagal drabužių kraštą galima suskirstyti į tris sritis: šiaurinę, apimančią Vitebsko sritį ir Minsko bei Gardino sričių šiaurines dalis, pietvakarinę, į kurią įeina Pripetės baseinas, ir rytinę, kurią sudaro Padneprė (Mogilovo sritis ir Gomelio srities vakarų pusė). XIX a. baltarusių drabužių kompleksas skyrėsi nuo kaimyninių tautų. Tie savitumai pasireiškė drabužių nešiojimo būdu, audinių koloritu ir puošyba.

Ketvirtasis skyrius skirtas maistui ir namų apyvokos daiktams. Šio skyriaus medžiaga suskirstyta į tokius poskyrius: pagrindiniai maisto produktai (augaliniai, mėsos, žuvis, kiaušinių, pieno), valgiai ir jų paruošimas, mitybos režimas, gėrimai, rakandai ir indai. XIX a. antroje pusėje pagrindiniu baltarusių maisto produktu buvo pasidariusios bulvės; tuo metu jos išstūmė kai kuriuos senovinius miltinius valgius, o ypač gelbėdavo valstiečius javų nederliaus metais. Patys valstiečiai jas laikė antrąja duona. Jų įmaišydavo ir į kepamą duoną.

Baltarusių virtuvei būdinga daugelis senovinių valgių. Senoviniais valgiais laikomi sklandžiai, avizinis kisielis, maltiniai. Žinoma baltarusiams ir ruginių miltų raugienė (Ašmenos aps. ji vadinama „raugenja“), kruopų košė ir kruopienė. Aprašoma apie 10 valgių, pagamintų iš bulvių. Autorės nuomone, bulvių valgių įvairumu baltarusiai užima pirmą vietą rytų slavų tautų tarpe. Iš gėrimų smulkiai aprašomi keli giros paruošimo būdai.

Nemaža lyginamosios medžiagos duoda gausiai iliustruotas poskyris apie namų apyvokos daiktus. Jie suklasifikuoti pagal medžiagą, iš kurios pagaminti: moliniai indai, mediniai rykai, pintinės; užbaigiama krosnies rykų apžvalga. Be reikalo į šį poskyrį įdėtas kraičkubilis, kuris skirtinas prie baldų. Abejotinas teiginys, kad šuleliniai indai XIX ir ankstesniais šimtmečiais buvo prieinami tik labai pasiturintiems valstiečiams. Pasak autorės, dauguma valstiečių turėjo tenkintis skobtiniais ar iš lentų sukaltais rakandais (p. 223), nors aukščiau (p. 215) rašyta, kad valstiečiai plačiai naudojo skobtinjus, šulelinius ir tekintus rakandus. Įdomūs autorės pateikti duomenys apie beržo

tošės dirbinius. Jie praplečia ankstesnių tyrinėjimų geografiją*. Šį poskyrį autorė baigia išvada, kad daugelis baltarusių rakandų rūšių buvo žinomi ir kaimynams — rusams, ukrainiečiams, lenkams, lietuviams. Bendros ne tik indų formos, padarymo būdas, bet dažnai ir paskirtis, pavadinimai. O tai liudija apie glaudžius baltarusių kultūrinius ryšius su kitomis tautomis tiek gamybos, tiek buities srityje.

Knygoje įdėtos 59 nuotraukos, piešiniai (jų tarpe 4 žemėlapiai), be to, 16 iliustracijų pateikta įklijuose, tačiau ne visos iliustracijos turi pilnas metrikas, o dalis ir visai jų neturi. Nenurodyti ir iliustracijų šaltiniai. Be to, būtų buvę naudinga pridėti veikalo santaurką kuria nors užsienio kalba.

Viso darbo pabaigoje teigiama, kad XIX a. baltarusių medžiaginėje kultūroje, be archainių reiškinių, gyvavo ir to meto naujovės, atėjusios iš miestų. Toliau daroma išvada, jog baltarusių kultūra turi daug bendra su rusų ir ukrainiečių kultūromis. Tie bendrumai pagrįsti tiek etnine giminyste, tiek vėlesniais istoriniais ryšiais. Greta to autorė nurodo, jog esama ir sritinių savitumų; pagal daugelį požymių krašte autorė išskiria tris sritis: Padnepre, pietvakarinę ir šiaurinę Baltarusiją.

Si L. Molčianovos monografija naudinga lietuvių ir kitų su baltarusiais kaimyninių tautų liaudies medžiaginės kultūros istorijos tyrinėtojams, nes padeda suprasti atskirų tautų kultūros bendrumus, geriau pastebėti jos savitus bruožus.

Vacys Milius

Справочники по истории дореволюционной России. Библиография. Научное руководство, ред. и вступит. статья П. А. Зайончковского, «Книга», М., 1971, 515 p., 4500 egz. (Государственная ордена Ленина библиотека СССР им. В. И. Ленина, Научная библиотека им. А. М. Горького Московского государственного университета, Государственная публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина, Государственная публичная историческая библиотека РСФСР, Библиотека Центрального государственного военно-исторического архива, Библиотека государственного архива Военно-Морского Флота СССР)

Informacinių leidinių anotuota bibliografija — pirmas tokio pobūdžio darbas. Ją paruošė stambiausias, turinčios didelių informacinių leidinių rinkinius bibliotekos. Be nurodytų knygų antraštiniame puslapyje bibliotekų, bibliografiją ruošė TSRS Centrinio valstybinio istorijos archyvo biblioteka. Kai kurie skyriai buvo tikrinami pagal Leningrado universiteto ir TSRS Mokslų akademijos Leningrado bibliotekų katalogus. Antrosios dalies atskirų regionų medžiaga buvo pasiūsta respublikinėms ir sričių bibliotekoms patikrinti jos pilnumą (p. 10). Bibliografija apima visą buvusią Rusijos imperiją be Suomijos, Lenkijos Karalystės ir Karso srities, laikotarpis — maždaug nuo XV a. iki 1917 m. Vasario revoliucijos. Joje aštuoni skyriai: 1. Bendrasis skyrius, 2. K. Marksas, F. Engelsas ir V. Leninas apie ikirevoliucinę Rusiją, 3. Socialinis-ekonominis skyrius, 4. Politinė santvarka, 5. Klasių kova. Visuomeninis-politinis judėjimas Rusijoje XIX a.—XX a. pradžioje, 6. Mokslas ir švietimas, 7. Armija. Laivynas. Karai, 8. Gubernijos ir atskiri administraciniai rajonai. Knygoje daugiau kaip 4000 įrašų (sunumeruotos 3979 pozicijos).

Recenzuojama knyga labai vertinga ir reikalinga istorikams bei muziejininkams. Ją teigiamai įvertino recenzentai¹. Sudarytojai bibliografiją laiko pirmu bandymu ir mano, kad turėtų išeiti antroji išplėsta laida (p. 7). Todėl norime pareikšti keletą pastabų ir pageidavimų. Vertinant bibliografijas, paprastai žiūrima į jų pilnumą ir leidinių atrankos principus. Šiuo požiūriu, mūsų nuomone, geriausiai vykę 3, 4 ir 7 skyriai.

* N. Valonen, Geflechte und andere Arbeiten aus Birkenrindenstreifen mit besonderer Berücksichtigung finnischer Tradition, Vammala, 1952; Н. А. Федорова-Дылева, Чекан по бересте. Материалы по этнографии, вып. 2, Ленинград, 1962.

¹ I. Frolova (Вопросы истории, 1973, № 1, p. 160—163). R. Eimontova (История СССР, 1973, № 2, p. 174—175).

Knygoje pasigendame bibliografinių leidinių bibliografijos. Tokie skyriai paprastai būna ir teminėse bibliografijose. Jame galėjo būti pateiktos bendrosios istorijos bibliografijos (tokios, kaip V. Mežovo) ir atskirų regionų bibliografijos, ypač tos, kuriose gausu informacinių leidinių. Tai galima pasakyti apie Lietuvos ir Baltarusijos retrospektyvines bibliografijas². Be to, galėjo būti paminėti stambesnių žinybinių bibliotekų (tokių kaip Valstybės tarybos, ministerijų) katalogai, ypač sisteminiai katalogai, kai kurių žinybinių įstaigų leidinių katalogai. Vilniaus viešosios bibliotekos sisteminio katalogo skyriuje „Informacinės knygos“ yra 1490 pozicijų³. Kadangi informaciniai leidiniai liečia daug temų, tai teminės bibliografijos galėjo būti pateiktos atitinkamuose skyriuose ir poskyriuose. Kai kurių temų atžvilgiu sudarytojai taip ir padarė, pvz., įtraukė I. Kaufmano bibliografijas (Nr. 1, 3, 13, 63). Tačiau daugumos temų bibliografijų nenurodė. Vargu ar galima būtų pasiteisinti tuo, kad yra išleista istorijos bibliografijų bibliografija⁴. Joje yra daug praleidimų (nėra net kai kurių V. Mežovo sudarytų bibliografijų). Pasikartojimų vis tiek nebuvo išvengta. Istorikams reikalingų informacinių leidinių yra ir kitų mokslo šakų bibliografijose⁵. Be to, jiems tenka naudoti įvairių periodiką. Pasigendame jos bibliografijų⁶. Jeigu nebuvo galima paminėti periodikos straipsnių ir autorių rodyklių pavadinimų, reikėjo bent nurodyti, kur tokie leidiniai yra suregistruoti⁷. Memuarinė literatūra taip pat nepriklauso prie informacinių leidinių, bet vertėjo paminėti bent S. Minclovo bibliografiją⁸. Tą patį galima pasakyti apie kartografijos katalogus.

Bendrajame skyriuje terminologinių žodynų tarpe pasigendame N. Gorbačevskio žodyno⁹. Vakarų gubernijoms specialiai atstovauja tik vienas informacinis leidinys apie juridinius šaltinius (Nr. 81). Galima nurodyti ir teminius informatorius¹⁰. Publikuotų istorijos aktų rodyklių tarpe (p. 33—34) nėra atskirų regionų dokumentų publikacijų rodyklių¹¹ (jų nėra ir 8-me skyriuje). Metrologijos ir chronologijos žinytų atrankos principai skirtingi: metrologijai atstovauja tik trys palyginti nauji leidiniai, o chro-

² С. Балтрамайтис, Сборник библиографических материалов для географии, истории, истории права, статистики и этнографии Литвы с приложением списка литовских и древне-прусских книг с 1553 по 1903 г. Изд. 2-ое, № 1—8514, 1—2665, СПб, 1904, XII, 616, IV, 218 p.; Русская дореволюционная книга о Белоруссии (1802—1916 гг.), Библиография, № 1—2564, Минск, 1964, 311, V p.; Бібліяграфія па гісторыі Беларусі, Феодалізм і капіталізм, № 1—4453, Мінск, 1969, 437 p.

³ Систематический каталог русского отделения Виленской публичной библиотеки, ч. I—II, Первое — пятое прибавление, № 1—30625, Вильна, 1879—1907 [Penktasis papildymas neužbaigtas, b. v. ir m.], Skučių «Справочные книги»: ч. II, № 7309—8044, 1-ое приб., № 13458—13609; 2-ое приб., № 17729—18012; 3-е приб., № 22142—22392; 4-ое приб., № 25860—26026.

⁴ История СССР, Аннотированный перечень русских библиографий, изданных до 1965 г., изд. 2-ое, перераб. и доп. № 1—1000, М., 1966, 427 p.

⁵ Н. М. Михеев, Библиографические указатели сельскохозяйственной литературы, 1783—1966, № 1—762, М., 1968, 232 p.

⁶ М. В. Машкова и М. В. Сокурова, Общие библиографии русских периодических изданий (1703—1954) и материалы по статистике русской периодической печати. Аннотированный указатель, № 1—62, Л., 1956, 139 p.; Русская периодическая печать (1895—октябрь 1917), Справочник, М., 1957, 351 p.

⁷ Русская периодическая печать (1702—1894), Справочник, М., 1959, 835 p.

⁸ С. Р. Минцлов, Обзор записок, дневников, воспоминаний, писем и путешествий, относящихся к истории России и напечатанных на русском языке, вып. I—V, № 1—4791, Новгород, 1912, 171, 198, 115 p.

⁹ Н. Горбачевский, Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства Польского, Вильна, 1874, XIX, 397, [I] p.

¹⁰ К. А. Визбор, Права литовцев по землевладению в Западном Крае, Рига, 1904, 70 p.

¹¹ И. Я. Спрогис, Подробный алфавитный указатель к I—XIII томам археографического сборника, издаваемого при Виленском учебном округе, Вильна, 1905, IV, 334 p.

nologijai — devyni, jų tarpe 5 išėjo XIX a. (p. 42—43), nors J. Kamenceva yra pateikusi plačią jų bibliografiją¹². Pasigendame kai kurių žinytų minėtomis temomis¹³. Poskyris „Vadovai po centrinius archyvus“ gana pilnas. Galima tik pastebėti, kad iki revoliucijos išleistų fondų aprašų tarpe nėra tų, kurie tik iš dalies tinka praktiniam naudojimui (pasikeitusi bylų numeracija). Kitas atrankos principas poskyryje „Vadovai po vietinius archyvus“. Jame nėra nė vieno ikirevoliucinio leidinio. Lietuvos TSR Centriniam valstybiniam istorijos archyve dabar esančio senųjų aktų fondo katalogus sudarė N. Gorbačevskis ir I. Sprogis¹⁴. Pastarasis paskelbė to paties fondo dalies dokumentų aprašus¹⁵ ir sudarė geografinę rodyklę¹⁶. Tie leidiniai ir dabar tebėra istorikų parankinėmis knygomis.

Rankraštytų aprašų tarpe (p. 52—55) nėra Rusijos geografijos draugijos (dabar — TSRS geografijos draugijos) mokslinio archyvo aprašų ir apžvalgų, paskelbtų D. Zelemino. Vertėjo pateikti ir pereito amžiaus informacinius leidinius, turinčius tam tikrą praktinę reikšmę¹⁷.

Persikėlimo judėjimui skirta tik viena pozicija (Nr. 346), o apie emigraciją nėra nė vienos. Poskyryje „Dvasininkija“ (p. 156—157) yra žinytai tik apie pravoslavų dvasininkus¹⁸. Knygoje galima rasti informacinių leidinių apie draugijų ir jų skyrių veik-

¹² E. И. Каменцева, Хронология, М., 1967, p. 177—187. Beje, J. Kamencevos darbas tokiu pavadinimu, kaip įrašyta bibliografijoje (Nr. 141), išėjo kitais metais ir kitos animties: E. И. Каменцева, Русская хронология (Справочное пособие), М., 1960, 85 p.

¹³ Ф. И. Петрушевский, Общая метрология, ч. 1—2; СПб, 1849, [2], 632, [2], 188 p.; Н. Горбачевский, Археографический календарь на две тысячи лет (325—2324) по юлианскому числению и на семьсот сорок два года (1583—2324) по григорианскому числению, Вильна, 1869, IX, 110 p.

¹⁴ Н. Горбачевский, Каталог древним актовым книгам губерний: Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской, также книгам некоторых судов губерний Могилевской и Смоленской, хранящихся ныне в Центральном архиве в Вильне, № 1—18243, Вильна, 1872, XXVI, [10], 861, [1] p.; [И. Я. Спрогис]. Главный литовский трибунал., № 1—12108, 448 p. [Be antraštinio puslapio ir antraštės, be v. ir m. Spausdinimas nutrūko 1913 m. Vėliau 30 egz. (juose nėra p. 436—448 katalogo) buvo įrišta, pridėjus naujai išspausdintą antraštinį puslapį, pratarinę, trūkstantį aktų knygų (bylų) sąrašą ir turinį] [I. Sprogis], Inwentarz b. Wileńskiego Archiwum Centralnego, Wydane jako rękopis, cz. I. Nr. 1—11794, Wilno, 1929, IV, 442 p.

¹⁵ Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг, вып. 1—10, Вильна, 1901—1913.

¹⁶ [И. Я. Спрогис], Географический указатель выборных документов из актовых книг Виленского центрального архива [Абакановичи—Поасуне], 558 p. [Be antraštinio puslapio, be v. ir m. Spausdinimas nutrūko apie 1913 m. Vėliau didžioji dalis išspausdinto teksto, pavadinta pirmuoju tomu (50 egz.), buvo įrišta, pridėjus antraštinį puslapį ir pratarinę] [I. Sprogis], Indeks alfabetyczny miejscowości Dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, cz. I, A—K [Abakanowicze—Kujany], Wydane jako rękopis, Wilno, 1929, [4], 390 p. Kartotekoje likusi rodyklės dalis buvo išversta į lenku kalbą (vietovių pavadinimai — rusų ir lenkų kalbomis) ir perrašyta rašomąja mašinėle. Ji sudaro du tomus; abu yra Lietuvos TSR CVIA; Indeks alf. miejscowości d. W. Księstwa Lit., cz. II, Krukowica—Połąga, 802 p.; cz. III, Połąga—Jaszuny, Fiedki—Fiedory, 803—1692 p.

¹⁷ Ф. Добрянский, Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковно-славянских и русских, № 1—329, Вильна, 1882, LV, 533 p.; Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, вып. 1—5, Вильна, XVII, 39, 144; XIV, 152; XXIV, 155; XXVI, 41, 143; XXII, 35, 137 p.

¹⁸ Pwz., nėra Список римско-католических духовных лиц и учреждений, СПб, 1853, 240, 72 p.

lą, bet ne visų¹⁹. Poskyryje „8-ojo—9-ojo dešimtmečio revoliucinė darbininkystė“ (p. 210—211) galima buvo nurodyti vardines rodykles, kuriose yra ir biografinių duomenų²⁰.

Aštuntąjį skyrių, kurį sudarytojai vadina bibliografijos antrąja dalimi, ypač sunku buvo paruošti. Todėl čia dar labiau krinta į akis atrankos nevienodumai, tęstinių leidinių nepilnumas (kai kurių įtraukti ne visi tomai, o kai kurie leidiniai visai nepaminti) ir esminiai praleidimai: «Памятная книжка Витебской дирекции народных училищ» (Nr. 2626) išėjo ir 1905/6 metams. Atitinkamas leidinys Gardino gubernijai (Nr. 2722) išėjo ir 1889/90, 1902/3, 1905/6 metams. Tokie pat žinynai buvo leidžiami Kauno ir Vilniaus gubernijoms, bet jie net nepaminti. Žymiai stambesnis ir svarbesnis leidinys, skirtas visoms minėtoms gubernijoms, taip pat nepamintas²¹. Pozicijose Nr. 2605, 2606, 2608, 2848, 2849 taip pat yra praleidimų²². Yra ir daugiau įtrauktinų į bibliografiją leidinių²³.

Bibliografijoje suregistruoti leidiniai tik rusų kalba (keliolika išimčių sudaro knygos vokiečių, anglų ir prancūzų kalba). Todėl mes čia neminėjome informacinių leidinių, išėjusių kitomis Tarybų Sąjungos ir užsienio kalbomis. Tačiau reikia pažymėti, kad kai kurie regionai dėl minėtos priežasties bibliografijoje atstovaujami labai nepilnai. Nėra daugelio leidinių, susijusių su Vilniumi. Apie Vilniaus ir Kauno gimnazijas yra trys pozicijos (Nr. 2616, 2617, 2854), o apie Vilniaus universitetą— nė vienos. Poskyryje „1863 metų lenkų sukilimas“ yra 4 pozicijos (Nr. 1304—1307). Čia sunku išsiversti, nepamėjęs stambios bibliografijos²⁴, kurioje suregistruoti ir informaciniai leidiniai.

Dėl kai kurių mūsų paminėtų leidinių galima ginčytis, ar jie laikytini informacinėmis knygomis. Tačiau ir bibliografijos sudarytojai kai kuriais atvejais informacinius leidinius suprato platesniąją prasme, darė išimtis. Dėl to jiems pareikšta kritika²⁵ kažin ar yra pagrįsta.

Recenzuojama bibliografija yra nemažas žingsnis į priekį tarybinėje bibliografijoje. Ji tobulesnė už anksčiau išleistą istorijos bibliografiją²⁶. Tačiau kartu kyla abejonės,

¹⁹ P vz., nėra: Д. И. Довгялло, К истории Северо-Западного отдела (материалы и заметки), «Записки Северо-Западного отдела императорского Русского географического общества», кн. 1, Вильна, 1910, p. 10—32; кн. 2, Вильна, 1911, p. 17—46; Очерк возникновения и деятельности Виленского отделения императорского Русского технического общества, 1898—1900 гг., «Записки Виленского отделения императорского Русского технического общества», вып. 1, [Вильна], 1900, p. 1—15. Narių sąrašus žr.: вып. I, p. 34—36; вып. 5, 1903, p. 144—148; вып. 8, 1904, p. 63—66; вып. 11, 1905, p. 57—60.

²⁰ Революционное народничество 70-х годов XIX века, т. I, 1870—1875 гг., М., 1964, p. 485—525; т. II, 1876—1882 гг., М.—Л., 1965, p. 443—466.

²¹ Памятная книжка Виленского учебного округа за... [1874—1915] год, Вильна, 1874—1915.

²² Памятная книжка Виленской губернии на... [1845, 1848, 1864, 1865] год, Вильна, [1845]—1865; Обзор Виленской губернии за 1880 год, [Вильна, 1881]; Список волостей и сельских обществ по мировым участкам Виленской губернии [1866, 1870 и б. г.] года, Вильна, 1866, 1870 и б. г.; Памятная книжка Ковенской губернии на... [1847, 1849, 1850] год, Ковна, [1847]—1849; Обзор Ковенской губернии за... [1879, 1880, 1890] год, [Ковна, 1880—1891]. Prie Kauno gubernatoriaus 1871—1878 m. metinių ataskaitų cartui buvo pridėdami spausdinti priedai («Приложение...»), o prie Vilniaus gubernatoriaus ataskaitų nuo 1870 m.— rankraštines apžvalgos («Обзор...»).

²³ Списки чиновников и преподавателей Виленского учебного округа, расположенные I по местам их служения и II по азбучному порядку, на 1859 год, Вильно, 1858, 268 p.; Список мировых участков и волостей Ковенской губернии, Составлен в 1870 году, б. м. и г.; Сборник историко-статистических материалов по Виленской губернии, ч. I, Вильно, 1863, VIII, [2], 262, 2 p.; Материалы для статистики Ковенской губернии, вып. I, Ковно, 1868, 314, [3] p., 17 отд. лист. табл.; Список гражданским чиновникам Ковенской губернии (Исправлен по 1-е января 1888 года), Ковна, 1888, 134, [1] p.

²⁴ E. Kozłowski, Bibliografia powstania styczniowego, Nr. 1—10225, Warszawa, 1964, 620 p.

²⁵ История СССР, 1973, № 2, p. 174.

²⁶ Žr. 4 išnašą.

ar yra vieninga istorijos retrospektyvinių bibliografių ruošimo metodika ir ar sudarytas jų leidimo perspektyvinis planas. Kadangi ši bibliografija nelabai didelės apimties, tai tikimės, kad nauja jos laida (ši bematant buvo išpirkta) išeis žymiai papildyta²⁷. Ateičiai bibliografams norėtume palinkėti neleisti „pataisytų“ retrospektyvinių bibliografių, o išsisėmus tiražams, tik pakartotinius leidimus ir tęsinius—papildymus.

Leonas Mulevičius

Историко-социологические исследования (на материалах славянских стран), ред. коллегия: В. А. Дьяков, М. И. Кузмина, И. С. Миллер, «Наука», Москва, 1970, 315 p., 2350 egz.

1830—1831 ir 1863—1864 m. sukilimai nuolat traukia lenkų, lietuvių ir rusų istorikų dėmesį. Apie juos abu parašyta labai daug mokslinių darbų, bet geriau išnagrinėta 1863—1864 m. sukilimo Lietuvoje istorija. Recenzuojamame rinkinyje daugiausia vietos skirta taip pat šiems sukilimams, tačiau recenzentas apsiribos tik 1830—1831 m. sukilimo Lietuvoje klausimais.

V. Djakovo, V. Zaicevo, N. Mitinos darbuose tiriama 1830—1831 m. sukilėlių socialinė sudėtis, siekiama nustatyti svarbiausias varomąsias sukilimo jėgas, atsakyti į klausimą, ar šis sukilimas Lietuvoje, Vakarų Baltarusijoje ir Vakarų Ukrainoje buvo vien lenkiškas ir ar čia buvo iškelta kokia nors socialinė ir nacionalinė programa. Autoriai sociologiniu statistiniu metodu išanalizavo 16 tomų alfabetyvinių vardinių sukilėlių sąrašų, saugomų TSRS Centriniam valstybiniame kariniame istoriniame archyve (Rusijos imperijos Karo ministerijos kanceliarijos fonde Nr. 1). Pirmasis čia juos aptiko V. Djakovas. Iš šių 16 tomų 5 tomas sudaro Vilniaus gubernijos, po 3 tomas — Podolės ir Volynės, 2 tomas — Kijevo ir po 1 tomą — Minsko, Gardino gubernijų bei Balstogės srities sukilėlių vardiniai sąrašai.

1839 m. spalio mėn. po vieną tokių Nikolajaus I nurodymu sudarytų sąrašų egzempliorių Vilniaus generalgubernatoriaus N. Dolgorukovas išsiuntė Karo ir Vidaus reikalų ministerijoms, taip pat Imperatoriaus kanceliarijos III skyriui (žandarų korpusui).

Tokie pat Vilniaus gubernijos sukilėlių vardiniai sąrašai saugomi ir Lietuvos TSR Centriniam valstybiniame istoriniame archyve, istorinėje literatūroje žinomame Bobakovskio (Nr. 437) fonde, tačiau čia jų tėra tik 4 tomai. Penktasis tomas atsidūrė Kaucho Istorijos muziejuje.

Sąrašai turi keletą grafų: 1) eilės numeris, 2) pavardė, vardas ir tėvo vardas, 3) amžius, 4) kaip dalyvavo sukilime, 5) koks buvo galutinis sprendimas apie tą asmenį ir jo turta, 6) kada sprendimas įvykdytas ir 7) ypatingos pastabos. Šiuos sąrašus vietinė caro valdžia sudarė, remdamasi įvairiais šaltiniais: sukilėlių baudžiamosiomis bylomis, caro kariuomenės dalinių vadų raportais, vietinės valdžios valdininkų pranešimais, taip pat įvairiais sukilėlių dokumentais. Todėl, trūkstant duomenų apie atskirus asmenis, ne visos šių sąrašų grafos užpildytos. Antroje grafoje šalia pavardės pateikti patys svarbiausi duomenys — socialinė charakteristika. Tačiau luomas ar socialinė kategorija buvo nurodomi įvairiai: dvarininkas, valdytojas, arendatorius, sludentas, gimnazistas, karininkas, valdininkas, advokatas, valstietis, miestietis ir t. t.

Sunku iš šių sąrašų nustatyti, ir kiek atskiri asmenys dalyvavo sukilime, taip pat jų tautybę. Dėl duomenų nepilnumo, analizuodami sąrašus, autoriai susidūrė su nemažais sunkumais. V. Djakovas įvade aptarė 1830—1831 m. sukilimo istoriografiją, darbo šaltinius, taip pat principus, kuriais vadovavosi autoriai, klasifikuodami ir analizuodami šaltinius. Be to, jis mėgino nušviesti ir sukilimo pobūdį. Vertindamas 1830—1831 m.

²⁷ Naująją laidą reikia papildyti ne tik senais leidiniais, bet ir pasirodžiusiais po pirmosios laidos išėjimo. Informacinių leidinių leidžiama ir užsienyje: P. Kennedy Grimsted, Archives and manuscript repositories in the USSR Moscow and Leningrad, Princeton, New Jersey, 1972, 436, [2] p.

sukilimą, V. Džakovas, kaip ir kiti tarybiniai bei Lenkijos Liaudies Respublikos istorikai, remiasi marksistine-leninine metodologija ir daug dėmesio skiria socialiniam sukilimo aspektui. Aptardamas istorikų darbus apie sukilimą Lietuvoje, autorius apsiribojo paminėjęs tik „Lietuvos TSR istoriją“ ir I. Voronkovo straipsnį. V. Džakovas teisingai pažymi, kad Lenkijos Karalystės sukilėlių konservatyvioji vadovybė priešiškažiūrėjo į visa, kas rusiška, ir kad objektyvių sąlygų plačiam rusų bei lenkų revoliuciniam bendradarbiavimui tuo metu nebuvo. Tačiau, rašydamas, kad apie 200 Rusijos kariuomenės kareivių ir karininkų perėjo į sukilėlių pusę, jis neatkreipė dėmesio į tai, jog dauguma iš jų buvo lenkai arba sulenkėję kitų tautybių žmonės, kilę iš buvusių Žečpospolitos provincijų (p. 25). Mūsų nuomone, sukilimo išsiplėtimą Aukštaitijoje, taip pat Vilniaus gubernijos rytinėse Ašmenos, Dysnos ir Vileikos apskrityse V. Džakovas klaidingai sieja su Lenkijos Karalystės reguliariosios kariuomenės dalinių (D. Chlapovskio ir A. Gelgauto) atvykimu į Lietuvą (p. 25—26). Šias teritorijas sukilimas apėmė 1831 m. balandžio mėn. pirmojoje pusėje, o D. Chlapovskio ir A. Gelgauto kariuomenės daliniai atvyko į Lietuvą tik birželio pradžioje.

Be to, vardinius sukilėlių sąrašus autoriai traktuoja kaip caro valdžios represuotų asmenų sąrašus, o iš tikrųjų tai yra įtartų, kvostų ir baustų asmenų alfabetiniai sąrašai.

Tyrinėjimo autoriai, norėdami gauti statistinių duomenų apie sukilėlių socialinę sudėtį, paruošė tam tikrų formų lenteles. Šios statistinės lentelės apima visus išvardytuosius sukilėlių alfabetiniuose sąrašuose. Jos sudarytos pagal atskiras gubernijas, kurios suskirstytos į dar smulkesnius administracinius vienetus — apskritis. Todėl iš lentelių duomenų galima spręsti ne tik apie sukilėlių socialinę sudėtį, bet ir apie sukilimo mastą atskirose gubernijose. Į vardinius sukilėlių sąrašus, taip pat ir į sudarytas statistines lenteles įtraukti 16 442 žmonės, iš jų vien Vilniaus gubernijos — 8462. Vis dėlto šios lentelės ne visiškai teisingai atspindi sukilimo mastą atskirose Lietuvos apskrityse. Pvz., Upytės apskrityje sukilėlių ir sukilimą rėmusių asmenų skaičius nurodytas 541, o Vilniaus apskrityje — 710 (žr. 15 lentelę). Tačiau, kaip matyti iš įvairių kitų šaltinių, Upytės apskrityje sukilėlių buvo daugiau, ir sukilimas čia buvo intensyvesnis, negu Vilniaus apskrityje.

Nustatyti sąrašuose išvardytų sukilėlių socialinę sudėtį buvo sunkus uždavinys. Statistinėse lentelėse autoriai suskirstė sukilėlius į šiuos socialinius luomus, grupes ir kategorijas: privačių dvarų valstiečiai, valstybinių dvarų valstiečiai, valstiečiai, kurių kategorija nenustatyta, miestiečiai, vienkiemnininkai, laisvieji žmonės, atleisti iš karinės tarnybos kareiviai ir puskarininkiai, šlėktos, bajorai, dvarininkai, karininkai, studentai ir gimnazistai, dvasininkai (katalikai, unitai ir kitų tikybų), žydai ir nenustatytos socialinės padėties asmenys. Vilniaus gubernijoje iš visų sąrašuose išvardytųjų autoriams nepavyko nustatyti 3231 asmens socialinės padėties. Autoriai bajorais laiko smulkius žemvaldžius, o šlėktomis tik tuos smulkius žemvaldžius, kurie turėjo žemės be baudžiauninkų arba neturėjo nei baudžiauninkų, nei žemės. Žečpospolitoje šlėktomis buvo vadinami visi asmenys, priklausę feodalų luomui. Kaip socialinė kategorija išskiriami vienkiemnininkai. Tai socialinė grupė, atsiradusi jau po 1831 m.; prieš tai jie buvo laikomi šlėktomis. Atrodo, kad juos reikėjo priskirti prie šlėktos.

Sunku iš šių sąrašų buvo nustatyti ir sukilėlių tautybę, nes vardiniuose sukilėlių sąrašuose ji nebuvo žymima. Autoriai mano, kad dauguma įtrauktų į sąrašus valstiečių, laisvųjų žmonių, miestiečių ir šlėktos buvo lietuviai, baltarusiai ir ukrainiečiai. Tačiau, jų nuomone, ir ši gyventojų dalis, išauklėta lenkiškos kultūros ir tradicijų įtakoje, siekė atkurti žlugusią valstybę. Išanalizavę sąrašus, autoriai priėjo išvadą, kad sukilimas Lietuvoje, Vakarų Baltarusijoje ir Vakarų Ukrainoje nebuvo nei vien šlėktiškas, nei vien lenkiškas, jog kartu su bajorija į jį buvo įsijungusios visos gyventojų klasinės-luominės kategorijos bei grupės ir visų tautybių atstovai. Jie atkreipė dėmesį į tai, kad sukilime dalyvavusių asmenų aktyvumas priklausė nuo jų klasinių ir nacionalinių interesų.

N. Mitinos straipsnyje aptariama 1830—1831 m. sukilėlių emigrantų ir besislapstančių asmenų socialinė sudėtis. Autorius remiasi Kijevo, Podolės ir Volynės generalgubernatoriaus A. Gurjevo ir Vilniaus, Gardino, Minsko ir Balstogės generalgubernatoriaus N. Dolgorukovo 1836—1837 m. Karo ministerijai pristatytais alfabetiniais emigrantų sąrašais ir užsienį ir besislapstančių sukilėlių sąrašais, saugomais šios ministerijos archy-

ve, Karo auditoriato fonde Nr. 801. N. Mitina vadovavosi tais pačiais principais, kaip ir pirmojo darbo autoriai. Jo straipsnio sociologiniai statistiniai duomenys taip pat rodo, kad intensyviausias sukilimas buvo Vilniaus gubernijoje. Į minėtuosius sąrašus įtraukti 3137 asmenys, iš jų iš Vilniaus gubernijos — 1416.

Sąrašų sociologinė statistinė analizė parodė, kad juose įrašyti sukilėliai daugiausia buvo šlėkta, bajorai ir valstiečiai, tačiau vadovaujantį vaidmenį sukilime vaidino šlėkta kartu su dvarininkais.

V. Djakovo, V. Zaicevo ir N. Mitinos darbai yra reikšmingas indėlis į 1830—1831 m. sukilimo istoriografiją ir pasitarnaus tolesnėms studijoms šia tema.

Feliksas Sliesoriūnas

Marceli Kosman, Reformacja i kontrreformacja w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej, zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1973, 273 p., 400+130 egz.

Plati lenkų istoriografija reformacijos klausimu Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) laikas nuo laiko sulaukia sintetinančio veikalo: po pionieriškos J. Lukaševičiaus studijos, vertingo S. Koto darbo, šiuo metu pasirodė plati M. Kosmano monografija. Šios monografijos pagrindas yra 1971 m. apginta habilitacinė daktaro disertacija. Tematiniu požiūriu aptariamą knygą papildo ir su ja sudaro visumą šie autoriaus straipsniai: *Badania nad reformacją w Wielkim Księstwie Litewskim (1919—1969)*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 16, 1971, p. 141—162; *Archiwalia do dziejów reformacji i kontrreformacji w W. Ks. Litewskim, Zarys losów i stan obecny*, *Archeion*, t. 56, 1971; *Katolicyzm, pogaństwo i synkretyzm na Litwie w dobie przedreformacyjnej*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, Nr. 1, 1972; *Konflikty wyznaniowe w Wilnie (schyłek XVI—XVII wiek)*, *Kwartalnik Historyczny*, 1972, Nr. 1; *Litewskie kazania pogrzebowe z pierwszej połowy XVII wieku*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 17, 1972; *Tolerancja wyznaniowa na Litwie w XV—XVII wieku*, ten pat, t. 18, 1973; *Polsko-litewsko-białoruskie związki wyznaniowe w dobie reformacji i kontrreformacji*, *Symposium międzynarodowej komisji studiów słowiańskich*, Kraków, 1973.

Monografiją sudaro šeši skyriai: 1. Reformacijos genezė ir jos puolimas, 2. Kitiškių propaganda XVI a. II pusėje, 3. Kontrreformacijos pradžia iki 1596 m., 4. Tikiybinių publicistika po 1596 m., 5. Bažnyčios ir mokyklos įtaka, 6. Tikiybiniai santykiai apie XVII a. vidurį.

M. Kosmanas, nagrinėdamas sudėtingą reformacijos-kontrreformacijos laikotarpį LDK, sutelkė dėmesį į religinės propagandos būdus. Pagrindiniai knygos šaltiniai — XVI a. antrosios pusės — XVII a. pirmosios pusės politinė-visuomeninė, teologinė publicistika, religiniai raštai bei spaudiniai, dažnai tik unikatais išlikę iki mūsų dienų. Sintetindamas labai plačią lenkų istorinę literatūrą reformacijos ir kontrreformacijos LDK klausimais, autorius tyrinėja įvairias problemas, aprėpia sudėtingą tikiybinių santykių LDK XVI a. antrosios pusės ir XVII a. pirmosios pusės panoramą. Knygos išnašose nurodyta turtinga bibliografija.

Pasirinktasis autoriaus būdas — viename darbe aprėpti visų religijos kryptių — katalikų, kalvinų, liuteronų, arionų, pravoslavų bei unitų — tarpusavio kovą ir sąveiką yra labai vertingas. Tai leido autoriui įvertinti šių kovų pagrindinius stimulus, kovos būdus ir metodus, parodyti tos kovos rezultatus, nustatyti etapus ir periodus: etapiniais momentais laikomas jėzuitų atsikraustymas 1570 m. į Vilnių ir 1596 m. Braštos unija.

Nagrinėdamas reformacijos plitimo ir kalvinizmo įsivyravimo Lietuvoje priežastis, autorius palaiko tuos istorikus, kurie iškelia į pirmą planą ne ekonominius santykius tarp katalikų bažnyčios ir šlėktos bei magnatų, o reformacijos kultūrinę funkciją: katalikų bažnyčia tuo metu Lietuvoje nebeatliko jai keliamo ideologinio uždavinio ir nesukūrė šalyje savarankiško intelektualinio gyvenimo. Autorius parodo, kad viena iš greito reformacijos plitimo priežasčių LDK buvo ta, kad protestantizmo šūkiai buvo artimi

šlėktų luomui. Kita vertus, polemika su katalikybe cementavo Lenkijos ir Lietuvos šlėktų luomą, vyko kultūrinis jų suartėjimas. Lietuvoje tai reiškė laipsnišką bajorų luomo lenkėjimą.

Kosmanas nustato kontrreformacijos propagandos etapus, charakterizuoja juos, nagrinėja jos poveikio priemones ir kartu tikiybines publicistikos turinio bei formos evoliuciją. Daroma išvada, kad iki 1596 m. kontrreformacijos pagrindiniu dėmesio objektu buvo magnatai ir turtingieji šlėktos protestantai, o po 1596 m. aštriausia polemika įsiliepsnojo ir kartu kontrreformacijos dėmesys buvo sutelktas į kovą su pravoslavybe LDK. Šio periodo propagandai būdingas išmoningas audiovizualinių bei psichologinių priemonių arsenalas, taikomas miestelėnams bei liaudies masėms į katalikų bažnyčios pusę patraukti. Tikiybinių polemiką ir kontrreformacijos propagandos priemones M. Kosmanas vertina kaip masinės kultūros pradmenis.

Kosmano knyga yra kartu ir studija apie visuomeninės bei tikiybines literatūros lenkų kalba bei iš dalies spaudos lotynų kalba kūrimo stimulus LDK.

Nežiūrint į tai, kad autorius įvade vienu iš savo uždavinių užsibrėžė parodyti, kokią didelę reikšmę turėjo tikiybiniai ginčai bei išaugusi poleminė literatūra „dabartinių — lietuvių ir baltarusių — tautų formavimuisi“ (p. 16), darbe iš esmės teaprepti lenkų kultūros LDK recepcijos reiškiniai. Darbe nenagrinėjama to meto lietuvių literatūra lietuvių kalba, nors ji tuo metu užėmė svarbią vietą religinėje propagandoje, skirtoje lietuvių liaudžiai — valstiečiams ir miestelėnams, — o dvasininkams padėjo pasiruošti darbui lietuvių kalba. Autorius tik formaliai pamini kai kuriuos leidinius lietuvių kalba, iš esmės nesustodamas ties jų reikšme reformacijos ir kontrreformacijos propagandai bei lietuvių kultūros formavimuisi, nors šie klausimai ir iškeliami įvade bei išvadose. Tiesa, tuo laikotarpiu nebuvo tikiybines publicistikos lietuvių kalba, tačiau autorius savo knygoje nurodo analogiškų leidinių — katekizmų, giesmynų bei biblijos vertimų į lenkų kalbą reikšmę reformacijos plitimui. Kelia abejonių, ar buvo tikslinga leidinių lietuvių kalba nagrinėjimą perkelti į atskirą straipsnį (p. 214), kadangi tuo būdu reformacijos nagrinėjimas dirbtinai atsiejamas nuo lietuvių — vienos iš tautų, gyvenusių LDK teritorijoje — kultūros istorijos. Dėl tos pačios priežasties nukentėjo lenkų kultūros LDK recepcijos reiškinų nagrinėjimas: nebeišryškėja sudėtingi LDK kultūros procesai reformacijos laikotarpiu.

Autorius operuoja tarybine lietuvių istoriografija, tačiau gilesnis ir pilnesnis jos panaudojimas būtų leidęs išvengti kai kurių netikslumų, liečiančių Lietuvos kultūros istorijos faktus.

Didesnio dėmesio galima būtų pageidauti J. Lebedžio studijai apie M. Daukšą, kuri kartu yra ir studija apie to meto kultūrinius santykius bei procesus Lietuvoje. M. Kosmanas teigia, kad iki XVII a. vidurio lietuviškus reformatų leidinius ruošė tiek lietuviai, tiek ir lenkai, jaugę į LDK visuomenę (konkrečiai S. Risinskis), ir tik XVII a. viduryje juos pakeitę lietuviai (227 p.). Peržvelgus reformatų leidinių lietuvių kalba parengėjus, tokio apibendrinimo negalima padaryti — atrodo, bus buvę priešingai: pirmieji leidiniai — M. Petkevičiaus katekizmas 1598 m. ir J. Morkūno Postilė 1600 m. — lietuvių paruošti. Apie S. Risinskio, kilusio nuo Polocko, veiklą, susijusią su raštu lietuvių kalba leidimu, jokių neabejotinų žinių nėra¹, ir tik XVII a. viduryje bei pabaigoje tarp rengėjų pasirodo vienas kitas lenkų kilmės asmuo.

Rašydamas apie spaustuvės Liubče (1612–1656?) veiklą, M. Kosmanas spėja (246 p.), kad joje buvusios spausdinamos lietuviškos protestantų maldaknygės — tuo tarpu to meto tokios maldaknygės bibliografijai nėra žinomos, o 1653 m. išleistos „Knigos nobažnistės krikščioniškos...“ leidimo vieta yra žinoma — Kėdainiai.

M. Kosmanas teigia, kad kontrreformacijos laikotarpiu LDK katalikų bažnyčia akcentavusi savo „tautinę nepriklausomybę“, argumentuodamas tuo, kad kartais Vilniaus vyskupas buvo tituluojamas primu (225 p.), buvo iškeliami vietinės kilmės patronai ir parašyta Daukšos prakalba Postilei. Šie autoriaus argumentai nėra vienareikšmiai. Vilniaus vyskupo titulavimasis primu leidžia kalbėti tik apie tai, kad katalikų bažnyčia galėjo akcentuoti savo valstybinį atskirumą. Reikia pažymėti, kad LDK sąlygomis tai nebuvo identiška su tautiniu atskirumu.

¹ Lietuvos TSR bibliografija, serija A, Knygos lietuvių kalba, t. I, V., 1969, p. 352.

Knygoje savo siaura apimtimi išsiskiria skyrius apie bažnyčios ir švietimo įtaką. Nors, kaip pažymi autorius, reformatų švietimas dar tebelaukia savo tyrinėtojo, tačiau ir turima medžiaga leidžia kiek giliau jį panagrinėti. Apie Slucko reformatų mokyklą yra išleista B. Glebovo monografija², apie Biržų mokyklą yra duomenų E. Tiškevičiaus darbe³, paminėtinas K. Avizonio straipsnis⁴, periodikoje išspausdinta trumpa „Lietuvos mokyklos istorijos apybraiža“⁵ ir kt. Prie jėzuitų XVII a. kolegijų paminėtina Pašiaušės mokykla, įkurta 1654 m.

Autorius teigia, kad po valakų reformos Lietuvoje sustiprėjo klasių kova (p. 84). Šis klausimas diskutuotinas: tarybinėje historiografijoje laikomasi nuomonės, kad valakų reforma nesukėlė tuo metu klasių kovos paaštrėjimo⁶.

Keletas pažymėtų redakcinių smulkmenų: 66 p. cituojamas A. Volano laiškas Jonušui Radvilai (1609.VI.29) be reikalo nurodomas į archyvą — jis yra skelbtas⁷. 220 p. aptarinėjant, kiek buvo jėzuitų ir reformatų mokyklų mokinių, jėzuitų pateikiamas be paaiškinimo absoliutus mokinių skaičius, o reformatų — tik aliumnų. Tai gali sudaryti klaidingą įspūdį skaitytojui, lyginančiam šiuos skaičius.

Daugiaplanis M. Kosmano darbas — plati LDK tikybinių kovų ir poleminės literatūros lenkų bei iš dalies ir lotynų kalbomis panorama — sintetina gausią lenkų istoriografiją šiais klausimais. Si knyga — dar vienas žingsnis Lietuvos reformacijos ir kontrreformacijos istorijos tyrinėjimuose, ji kelia minčių, apibrėžia dar tyrinėtinas problemas. Aptariamasis veikalas vertingas ir svarbus darbas LDK XVI a. antrosios pusės — XVII a. pirmosios pusės epochos kultūros istorijos klausimais.

Ingė Lukšaitė

Stanisław Alexandrowicz, Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku, Wydawnictwo naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1971, 141 p., 580 egz.

S. Aleksandrovičius savo veikale rašo apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kartografijos, t. y. mokslo apie žemėlapius, jų sudarymo būdus bei turinį, vystymąsi nuo XV a. iki XVIII a. vidurio, t. y. nuo to laiko, kai žemėlapiuose pasirodo konkrečių žinių apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, iki Stanislovo Augusto. (Apie pastarojo valdymo laikotarpio kartografiją autorius ketina parašyti atskirą darbą.)

Veikalo įvade S. Aleksandrovičius nurodo, kad Lenkijos kartografija yra pakankamai ištirta, ir ypač išskiria K. Bučeko bei B. Olševičiaus darbus¹, kuriuose aptarti svarbesni šios srities tyrinėjimai. Pažymi taip pat, kad K. Bučeko darbuose plačiai nušviesta ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kartografija, ypač išsamiai apibūdintas 1613 m. Radvilos žemėlapis, davęs pradžią Lietuvos kartografijai. Iš lietuvių tyrinėtojų įvade pamini P. Reklaitį, parašiusį nedidelį straipsnį², tačiau neužsimena apie tarybinių

² Б. Глебов, Историческая записка о Слуцкой гимназии, Вильна, 1903.

³ E. Tyszkiewicz, Birże, rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi, St.-Peterburg, 1869.

⁴ K. Avizonis, Švietimas Lietuvoje XVII a. I pusėje, Lietuvos praeitis, t. I, sąs. 2, Vilnius—Kaunas, 1941.

⁵ Tarybinis mokytojas, 1968.XI.1, 13, 15, 20, 22, 27, XII.4.

⁶ В. И. Пичета, Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве, Москва, 1958, p. 541; J. Jurginis, Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, Vilnius, 1962, p. 291.

⁷ M. Baliński, Pisma historyczne, t. III, Warszawa, 1843, p. 128—130.

¹ K. Buczek, Dzieje kartografii polskiej od XV do połowy XVIII wieku, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1963; B. Olšzewicz, Kartografia polska XV i XVI wieku, Lwów—Warszawa, 1930; Kartografia polska XVII wieku, Lwów—Warszawa, 1931; Kartografia polska XVIII wieku, Lwów—Warszawa, 1932.

² P. Reklaitis, Lietuvos senoji kartografija, Tautos praeitis, t. 2, kn. 1(5), Chicago—Roma, 1964, p. 64—76.

lietuvių mokslininkų V. Chomskio bei J. Petruolio darbus³ iš Lietuvos kartografijos istorijos, taip pat apie ankstesnius tyrinėjimus⁴, nors tolimesniame tekste naudojasi Chomskio bei Petruolio darbais.

Pradėdamas nuo Lietuvos žymėjimo senovės ir viduramžių žemėlapiuose (I skyrius, p. 9—26), S. Aleksandrovičius nagrinėja priežastis, kurios sąlygojo pirmąjį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos pasirodymą XV a. žemėlapiuose. Tos priežastys, anot autoriaus, buvusios Lietuvos apkrikštijimas, kovos su kryžiuočiais bei totoriais, aktyvūs diplomatiniai ryšiai su Vakarų Europa. Pirmasis realus Lietuvos ir Prūsijos vaizdas randamas M. Kuziečio (Cusanus) XV a. II pusės žemėlapyje. Tačiau čia hidrografija dar netiksli, mažai pažymėta gyvenviečių, tebėra legendiniai Rifų kalnai.

S. Aleksandrovičius, kaip ir K. Bučekas, daug reikšmės teikia B. Vapovskio žemėlapiams (II sk., p. 27—46), kuriuose kartografinis vaizdas jau tikslesnis, nes remtasi duomenimis iš vietų; čia matyti Koperniko vaidmuo, nustatant geografinių vietovių koordinates. Dirbdamas Krokuvoje, B. Vapovskis galėjo semtis žinių iš įvairių vietovių pareigūnų, ypač apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Autorius pabrėžia B. Vapovskio įtaką to meto kartografų H. Zelo, O. Magnuso, K. Vopelio, V. Grodeckio darbams. K. Bučekas mano, kad V. Grodeckiui galėjo turėti poveikio kartografų Antano Vydo ir S. Herberšteino darbai, skirti Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės atvaizdavimui, tuo tarpu S. Aleksandrovičius A. Vydo vaidmenį kartografijoje labai apriboja ir polemizuoja su J. Petruoliu. Jis nepripažįsta A. Vydo esant Lietuvos kartografijos pradininku, o jo Moskovijos žemėlapiu, sudaryto Vilniuje, atsiradimo priežastimis laiko ne Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės interesus, bet kažkokius atsitiktinumus — neva Gdansko pirklių reikalus, neva J. Leckaus (Maskvos perbėgėlio) atsidūrimą Vilniuje.

Vertindamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Radvilos žemėlapi (III sk., p. 47—74), autorius laikosi K. Bučeko nuomonės apie jį ir paremia kartografinėje literatūroje reiškiamą prielaidą, kad žinoma to žemėlapiu 1613 m. laida jau esanti antroji, o pirmoji buvusi 1603 m. S. Aleksandrovičius pabrėžia, jog šis žemėlapis tikslesnis, nes buvo remtasi vietoje atliktais matavimais ir, matyt, mums nežinoma kita kartografinė medžiaga. Apskaičiuodamas žemėlapiu tikslumą, autorius naudojo V. Chomskio disertacijos duomenimis. Pripažįstama, kad tolygaus Radvilos žemėlapiui nebuvo iki pat 1772 m.

Toliau (IV sk., p. 75—84) autorius apžvelgia 1650—1765 m. kartografinius darbus, kurie buvo 1613 m. žemėlapiu kopijos bei įvairius perdirbimai (Blajo, Merkatoriaus atlasuose, Boplano, Delislio bei Niepšekio žemėlapiuose). Autorius ypač pabrėžia Niepšekio „Magnus Ducatus Litvaniae in suos Palatinatus et Districtus divisus“ reikšmę, nes čia atsispindi detalus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės administracinis padalijimas ir nurodyta daug gyvenviečių.

Atskirą skyrių (V sk., p. 85—102) S. Aleksandrovičius paskyrė XVI—XVII a. dvarų bei žemių ribų kartografijos, davusios pagrindą stambaus mastelio žemėlapiams, raidai. Autorius parodė, kad matavimai mažuose ūkiuose suteikė medžiagos didelių plotų kartografavimui. Čia jis prieštariauja savo paties veikalo pradžioje pareiktam teiginiui, kad Lietuvoje nebuvo dirvos kartografiniams darbams plėtotis.

Seniausi ribų planai yra išlikę iš 1527 m. karalienės Bonos dvarų Palenkėje; daug tokių planų XVI a. atsirado ir didikų dvaruose. Iš pradžių jie buvo sudaromi, remiantis aprašymais, o vėliau ir matavimais. Iš XVI a. pirmosios pusės yra išlikę brėžinių, žyminčių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sieną su Inflintais, nustatančių ribas tarp

³ V. Chomskis, 1613 m. Lietuvos žemėlapis, jo analizis ir vertinimas Lietuvos kartografinio vaizdo raidoje. Geografijos kandidato laipsnio disertacija (rankr.), V., 1948, Vilniaus Valst. V. Kapsuko un-to bibliotekos rankr. sk., Nr. 16; V. Chomskis, 1613 metų Lietuvos žemėlapis, Astronominis kalendorius 1959 m., V., 1958; V. Chomskis, Lietuvos kartografinio vaizdo vystymosi XVII ir XVIII a. klausimu, Vilniaus Valst. V. Kapsuko un-to mokslo darbai. Biologijos, geografijos ir geologijos mokslų serija, t. IV, 1957; J. Petruolis, Antanas Vydas ir jo kartografiniai darbai, Straipsnių rinkinys XIX tarptautiniam geografų kongresui, V., 1960.

⁴ A. Krikščionas, Lietuvos nuotraukų ir kartografijos istorija, Mūsų žinynas t. XIV, Kaunas, 1928; J. Andrius, 1613 metų Lietuvos žemėlapis, Karo archyvas, t. VII, Kaunas, 1937.

didžiųjų kunigaikščių valdų ir bajorų žemių. Labai gerai vertinami Radvilams tarnavusio J. Naronovičiaus-Naronskio kartografiniai darbai. Jis atliko matavimus ir sudarė Radvilų dvarų — Svėdasų, Jašiūnų, Tauragės, Kėdainių, Biržų ir kt.— planus. XVIII a. dvarų planai tapo įprastu dalyku.

Jau nuo XVI a. karo reikalams buvo sudarinėjami pasienio vietovių planai; buvo ir kelių aprašymų (itineraria).

Vieną didžiausių skyrių (VI sk., p. 103—136) S. Aleksandrovičius paskyrė karinės kartografijos pradžiai. XVI a. pradžioje nežinomų dailininkų buvo daromi jau įvykusių karo veiksmų planai, pavyzdžiui, 1514 m. kautynės prie Oršos, 43 iliustracijų rinkinys, Albrechto Hohencolerno dovanotas Zygmantui Augustui. XVI a. II pusėje reikėjo turėti brėžinius tų teritorijų, kur vyksta karo veiksmai, todėl iš anksto buvo gaminami žemėlapiai karo reikalams (V. Grodeckis, S. Sarnickis, M. Strykovskis, S. Pacholoveckis, M. Strubičius ir kt.). Kartu atsirado Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų bei tvirtovių (ypač apgulamųjų) planų, kuriuos ruošė karo inžinieriai. S. Batoro laikais sistemingai buvo sudarinėjami žemėlapiai karo reikalams, taigi kartografija pažengė į priekį.

XVII a. karinė kartografija buvo pritaikyta naujai karo technikai (artilėrijai); šių kartografijos rūšių plėtotis skatino tuometiniai karai. Atskirai apsisistojama ties karo inžinieriaus J. Naronovičiaus-Naronskio kartografinė veikla, minimi kariniai kartografiniai J. Pleitneris, J. Moskoževskis ir kt.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija atsispindėjo ir XVII a. Švedijos bei Rusijos karo inžinierių pagamintuose planuose (Biržų pilies ir miesto, žygio nuo Veliunos per Augustavą į Poliesę brėžiniai ir kt.).

Kaip matyti iš S. Aleksandrovičiaus veikalų skyrių, kartografija Lietuvoje buvo pasiekusi gana aukštą lygį.

Savo veikalą autorius iliustruoja 22 žemėlapių kopijomis, tik gaila, kad iliustracijos blogos kokybės, o pats darbas išspausdintas rotoprintu.

Sis S. Aleksandrovičiaus veikalas vertingas tuo, kad padeda išsamiau nušviesti vieną iš Lietuvos kultūros istorijos sričių.

Ona Maksimaitienė

A. Sniežko, *Materiały do historii prasy na Litwie w XVIII i XIX w.*, „Rocznik historii czasopiśmiennictwa polskiego“, t. 11, z. 4. Zakł. Narodowy im. Ossolińskich wyd. Polskiej Akad. Nauk., Wrocław (i in.), 1972, p. 499—545.

Aleksandras Sniežko savo straipsnį „Medžiaga spaudos istorijai Lietuvoje XVIII—XIX a.“ skiria svarbiam, tačiau supainiotam ir nepakankamai nušviestam pirmajam Lietuvos periodikos istorijos etapui. Straipsnis pradedamas proginių lapelių, kalendorių ir baigiamas XVIII—XIX a. laikraščių nagrinėjimu. Pagrindinį dėmesį autorius skiria XVIII amžiui. XIX a. periodika domimasi tik tiek, kiek joje tęsiamos ankstyvesnio šimtmečio spaudos tradicijos. Periodikos užuomazgų jis ieško XVI—XVII a. proginiuose lapeliuose, kuriuose aprašomi istoriniai įvykiai bei jėzuitų kova su pijorais, ir įvairiose panegirikose. Tiesa, kad proginiai lapeliai, pranešantys apie istorinį įvykį, turėjo periodikos elementų. Tačiau negalima pasakyti apie panegirikas ir juridinio pobūdžio leidinėlius, kuriuose minimas jėzuitų ir pijorų ginčas, juose sunku rasti būdingų periodinei informacijai bruožų.

Antroju periodikos etapu teisingai laikomas sistemingas kalendorių leidimas, pradedant 1737 m. Beje, reikia pridurti, jog J. Pošakovskio biografijoje, saugomoje Lenkijos jėzuitų provincijos archyve Krokuvoje, rašoma, jog kalendorius jis leidęs jau nuo 1735 m. Autoriaus bandoma išaiškinti jų pavadinimai. Remdamasis Z. Glogeriu, jis nurodo, kad „Kalendarz polityczny“ (jo tikrasis pavadinimas „Kalendarzyk polityczny“— I. P.) nuo 1768 m. išėina kaip „Kalendarz Wileński“. Sis teiginys pailiustruojamas 1771 m. kalendoriaus titulinio lapu. Vilniaus bibliotekose yra išlikusi didžioji šių kalendorių dalis, jų tarpe ir 1768 m., todėl tiesioginė jų analizė būtų leidusi autentiškiau pagrįsti straipsnio teiginius. 1737—1741 m. J. Pošakovskio kalendorių išskyrimas

į 3 grupes: „Politiną“, „Mažesnįją“ ir „Šviesiųjų damų“ nėra tikslus. Jau 1738—1739 m. kalendorius vadinamas ne tik politiniu, bet ir istoriniu. Be jėzuitų „Mažesniojo“, tais pat 1740 m. J. Pošakovskis išleido ir „Didesnįją“. Iš esmės jie visi buvo teminiai leidiniai, giminingi medžiagos perteikimo principais bei struktūra. A. Sniežko nemini, kad J. Pošakovskis, būdamas Varšuvoje, 1746—1749 m. Vilniuje spausdino „Imperatoriškąją kalėdą“ (Kolęda Cesarska), prateisdamas istorinių kalendorių leidimą. Jau V. Smolenskis yra pabrėžęs jo novatoriškumą bei reikšmę, reformuojant kalendorių leidimą, ypač nuopelnus, kovojant su astrologija ir prietarais¹. Šie klausimai straipsnyje nėra liečiami. Pagrįstai daugiau vertinant P. Paprockio kalendorius ir pažymint, kad jų leidimo tradicijos laikomasi net XIX a. pradžioje, išleista iš akių, jog tai jau aukštesnė šios rūšies leidinių pakopa. Jų analizė parodo, kad pasikeitė dedamos informacijos pobūdis: spausdinami išstiniai straipsniai ne tik mokslo populiarizacijos klausimais (ši veiklos sritis minima ir A. Sniežko), bet ir valstybiniai universalai, konstitucijų ištraukos, mokesčių lentelės ir kt. Pažymėtinas ir tobulesnis poligrafinis P. Paprockio kalendorių lygis.

Trečioji straipsnyje apžvelgiama periodikos grupė — laikraščiai. Jų pasirodymo pradžia teisingai siejama su pašto atsiradimu. Čia, matyt, reiktų dar pridurti, kad tiek paštui, tiek ir periodikai atsirasti lemiamą vaidmenį suvaidino gyventojų komunikacijos sustiprėjimas bei gamybinių ryšių išplitimas. Paštas Lietuvoje, anot autoriaus, funkcionavęs prasčiau, negu Lenkijoje. Iš tikrųjų to meto pašto nuostatai, pvz., 1764 m., lietuvisą Žečpospolitą.

Didelių keblumų autoriui sudarė pirmojo laikraščio ir jo išėjimo datos nustatymas. Vienur juo laiko „Lietuvos kurjerį“ (Kuryer litewski), ėjusį 1760—1763 m. (p. 508), pirmojo numerio išėjimo data nurodydama 1760 m. balandžio 18 d. (p. 304), kitur — „Privilegijuotas žinias“ (Wiadomości Uprzywilejowane), leistas taip pat 1760 m. (p. 509—510). „Pradėjus eiti „Lietuvos kurjeriui“, jos 1761 m. pavadintos „Užsienio žiniomis“ (Wiadomości cudzoziemskie) ir toliau leidžiamos kaip „Lietuvos kurjerio“ priedas“ (p. 509—510). J. Karosas, remdamasis Krokuvos universiteto bibliotekoje esančiais 1760 m. „Lietuvos kurjerio“ numeriais, jį laikė pirmuoju Vilniaus laikraščiu². Sugretinus jo numerių datas su toje pat bibliotekoje saugomų „Privilegijuotų žinių“ datomis, matyti, kad šie abu laikraščiai išėdavo tą pačią dieną. Reiktų, sutinkant su J. Karosu, „Lietuvos kurjerį“ laikyti pagrindiniu ir pirmuoju laikraščiu, tuo labiau, kad jis apėmė ne tik užsienio, bet ir Lietuvos informaciją, o „Privilegijuotas žinias“ — tik jo priedu, kurio pavadinimas, kaip pastebi A. Sniežko, 1761 m., o gal ir anksčiau, buvo pakeistas į „Užsienio žinias“.

Straipsnyje bandoma išaiškinti kito pagrindinio leidinio — „Vilniaus laikraščiai“ (Gazety Wileńskie) genezę ir jo ryšį su to meto Vilniaus spauda. Gana argumentuotai paneigiamas įsigalėjęs tvirtinimas, jog šis laikraštis ėjęs jau nuo 1761 m. Autoriaus nuomone, jo pradžia reikia laikyti 1764 m., nes iki 1764 m. „Vilniaus laikraščių“ sąvoka reikšusi visą tuo metu ėjusią periodiką, o „Vilniaus laikraščių priedas“ (Supplement do gazet Wileńskich) buvęs skirtas ją papildyti. Savo darbe A. Sniežko, be anksčiau paminėtų leidinių, dar bando apžvelgti „Literatūrinės žinias“ (Wiadomości literackie), „Užsienio žinias“, „Vilniaus laikraščių priedą“. Pastarasis išlikęs ir leidžiant „Vilniaus laikraščius“. A. Sniežko analizuoja kai kurių XVIII a. periodikos numerių turinį, atkreipdamas dėmesį į politines bei vietines visuomenės gyvenimo informacijas, skelbimus ir kitus straipsnius, aptaria leidinių išėjimo laiką, grafinį pavaldą, prenumeratos sąlygas, tiražus, autorius bei redaktorių. Be šių tiesioginių temai klausimų, straipsnyje pateikiamos redaktorių biografijos, pasakojama apie spaustuvę ir jos vadovus. Pagrindą A. Sniežko tyrinėjimams sudarė daugiausia Vlodo Abramavičiaus surinkta medžiaga ir darbai (tai ne kartą straipsnyje nurodoma) ir XIX a. antrosios pusės kultūros istorikų veikalai, kuriais remdamasis, jis bando išspręsti ginčytinus prieštarigus klausimus. Pačia Vilniaus periodika straipsnio autorius mažai yra pasinaudojęs, nors Vilniuje yra išlikę gana pilni 1761—1762 m. „Lietuvos kurjerio“ ir „Užsienio žinių“, 1765—1785 m.

¹ W. Smoleński, Pisma historyczne, t. 2, Kraków, 1901, p. 67.

² J. Karosas, Pirmieji Vilniaus laikraščiai, Mokslas ir gyvenimas, 1969, Nr. 5, p. 5—7.

„Vilniaus laikraščių“ ir „Vilniaus laikraščių priedo“, 1760—1763 m. „Literatūrinių žinių“ komplektai bei 1737—1741, 1760—1771 m. kalendoriai, jau nekalbant apie kai kurias jų, saugomas Krokuvoje. Dėl to pasitaiko netikslumų ir klaidinančių neargumentuotų išvadų.

Antai neaišku, kuo pagrįstas teiginys, jog metinė „Kurjerio“ prenumerata su dviem priedais kainavusi 40 timpų, pačiuose laikraščiuose ji nurodoma tik 26 timpos. Nenurodydamas metų, autorius „Literatūrinių žinių“ metinės prenumeratos kainą žymi 4 timpas, tačiau tai tinka laikotarpiui nuo 1761 m. gegužės mėn., kai laikraštis ėjo kartą per mėnesį. Prieš tai buvęs savaitraščiu, jis kainavo 9 timpas. Teiginys apie prenumeratą abonentiniais bilietais, nors ir įdomus, bet visai neargumentuotas.

Klysta autorius teigdamas, jog „Lietuvos kurjeris“ 1762—1763 m. išeidavęs kartą per mėnesį — jis visą laiką buvo savaitraštis. Laikraštyje rašoma, jog „Užsienio žinios“ iki 1762 m. turėjusios vinjetę su karūna, kurios vėliau buvę atsisakyta, siekiant išvengti pavadinimo santrumpų. Tačiau iš tikrųjų karūnos jau nebuvo nuo 1761 m. Nr. 23, bet santrumpos pavadinime ir toliau išliko. M. Balinskis knygoje „Dawna akademia Wileńska“ pateikė ne „Literatūrinių žinių“ 1760 m. gegužės 30 d. Nr. 7 žinutę apie Vilniaus gaisrą, bet „Lietuvos kurjerio“ informaciją. 1763 m. „Literatūrinėse žiniuose“ buvo spausdinama ne P. Paprockio knyga iš gamtos istorijos, o G. Zenčinskio. P. Paprockis šia tematika nėra rašęs.

1761 m. „Lietuvos kurjerio“ Nr. 35 išleistas ne kaip priedas, bet kaip lygiagretus tas pats numeris su kitu tekstu, ir įspėjimas dėl A. Zagorsko knygos buvo tik laikraščio pabaiga, bet ne pagrindinis turinys.

Yra netikslumų ir pateiktose redaktorių biografijose, kurių išvengti buvo galima, pasinaudojus Lietuvos jėzuitų provincijos asmenų katalogais („Dispositio personarum“ ar „Catalogus personarum“), spausdintais nuo 1724 (gal ir anksčiau) iki 1773 m. Juose prie pavardės buvo rašomos ir užimamos asmens pareigos, o kaip žinoma, laikraščius redagavo spaustuvės prefektai. Tad beveik tiksliai galima nustatyti redaktorių pavardes.

Autoriaus teigimu, A. Januškevičius redaktorium yra buvęs apie 3 metus, tuo tarpu Akademijos dienoraštyje rašoma, jog jis prefektavo tik 1763 m. rugpjūčio—rugsėjo mėn. ir rugsėjo 20 d. šias pareigas perdavė profesorius V. Viaževičiui³. K. Naruševičius redaktoriumi buvo ne 1766—1773 m., bet greičiausiai tik 1765—1766 m., nes, kaip nurodoma jėzuitų kataloge, šias pareigas jis turėjo tik pusantrų metų⁴. 1767 m. prefektavo M. Počobutas, vėliau J. Sevaljė ir J. Linkenhejeris⁵, todėl 1767—1773 m. K. Naruševičius laikraščių redaguoti negalėjo. J. Pošakovskis buvo kilęs ne iš Vilniaus, kaip nurodoma straipsnyje, bet iš šiaurės Lietuvos.

Neargumentuotai kalbama apie P. Paprockio ir pažiudininkio J. Flemingo draugystę, pastarąjį pristatant net kaip redaktoriaus bendradarbį. Tiesa, „Lietuvos kurjeryje“ buvo išspausdintas J. Flemingo universalas, bet teiginį, kad jis yra straipsnių serijos „Apie monetas“ autorius, reiktų pagrįsti. Panašių abejonių kelia ir A. Sniežko samprotavimas apie Vilniaus vyskupo J. Mašalskio poveikį Vilniaus periodikai.

Straipsnio medžiaga akivaizdžiai kalba, jog tokie tyrinėjimai labai reikalingi kuo pilniau ir autentiškiau mūsų kultūros raidai feodalizmo epochoje atskleisti.

Irena Petrauskienė

³ CVIA, f. 1135, ap. 20, Nr. 303, l. 199—201.

⁴ Catalogus I-mus Collegium Nobilium Vlnensis S. J., a. 1770.—S. Bednarski, Upadek i odrodzenie szkół jezuckich w Polsce, Kraków, 1933, p. 451.

⁵ Catalogus personarum et officiorum provinciae Litvaniae, S. J. Ex a. 1767—1768. Vilnae, typ. S.R.M. Acad.; Catalogus personarum... Ex anno 1769—1770; Ex anno 1770—1771; Ex anno 1772—1773, Vilnae, typ. S.R.M. Acad.

Piotr Łossowski. Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918—1934). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1972, 304 p. (Polska Akademia nauk. Instytut historii.)

Nauja žinomo Liaudies Lenkijos istoriko daktaro Piotro Losovskio knyga supažindina skaitytoją su 1918—1934 metų laikotarpio Lietuvos, Latvijos ir Estijos vidaus politinio gyvenimo raida.

Knygos pavadinimas — „Pabaltijo kraštai kelyje nuo parlamentinės demokratijos iki diktatūros (1918—1934)“ — apibūdina šios raidos kryptį. Puslapis po puslapio autorius atskleidžia socialinių ir politinių santykių pygnę, nulėmusią tai, kad Lietuvoje 1926 metų gale, Latvijoje ir Estijoje — 1934 metais buvo sužlugdyta buržuazinė parlamentinė santvarka ir valstybės vairą pagrobė atviros buržuazijos diktatūros šalininkai.

Knygą parašyta gausių, daugiausia literatūrinių šaltinių pagrindu. Autorius gerai susipažinęs su tarybine ir užsienio istoriografija, nagrinėjamo laikotarpio periodine spauda bei kitais leidiniais, kurių dauguma, tarp jų ir lietuviškos bei latviškos publikacijos, jam buvo prieinama originalo kalba. Tiesa, archyviniai šaltiniai panaudoti tik epizodiškai. Tai, žinoma, spraga. Tačiau ją žymia dalimi užpildo įvairiapusė literatūra.

Įvade, motyvuodamas pasirinktos temos aktualumą, autorius pabrėžia, kad „Pabaltijo kraštų istorijai priklauso reikšminga dalis istorinio patyrimo, kuris buvo būdingas visai Vidurio Rytų Europai tarpukario laikotarpiu“ (p. 3). Vidurio Rytų Europa — tai naujos, susikūrusios arba persitvarkiusios, valstybės, atsiradusios tarp Vokietijos ir Tarybų Sąjungos po Spalio revoliucijos ir I pasaulinio karo (Rumunija, Vengrija, Čekoslovakija, Lenkija, Lietuva, Latvija, Estija, Suomija).

Dr. P. Losovskio knyga yra dalis platesnio kolektyvinio mokslinio darbo, kurį dirba Lenkijos MA Istorijos instituto Vidurio ir Rytų Europos istorijos tyrinėtojai. Monografijos apie parlamentarizmą krizę, autoritarinių režimų atsiradimą ir fašistinių srovių veiklą atskiruose Vidurio Rytų Europos kraštuose turės sudaryti pagrindą parengti išsamų, visą regioną apimančią, apibendrinamąjį istorijos darbą. Todėl ir recenzuojamoje knygoje dažnai lyginami atskirų Pabaltijo kraštų ir kitų Vidurio Rytų Europos valstybių svarbesni politinio gyvenimo reiškiniai. Vykusiai naudojamas lyginamasis metodas — didelis naujosios dr. P. Losovskio monografijos privalumas.

Monografija turi įvadą, septynis skyrius, pabaigos žodį, reziumė vokiečių kalba, asmenvardžių ir vietovardžių rodykles. Trijuose skyriuose (I, II ir VII) nagrinėjami bendrieji klausimai, o kituose rašoma atskirai apie kiekvieną Pabaltijo valstybę. Iš pastarųjų skyrių du (III ir IV) paskirti Lietuvai: III. Trumpas parlamentinės demokratijos suklestėjimas ir jos nuvertimas Lietuvoje (1926—1927); IV. Pirmieji Antano Smetonos diktatoriško valdymo metai Lietuvoje (1927—1934).

Pirmajame skyriuje aptariamas parlamentinės demokratijos pagrindų susiformavimas Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1918—1922 metais. Čia glaustai išdėstomos įvairių politinių srovių pažiūros į valstybės santvarką, nušviečiamas konstitucijų parengimas, apibūdinamos priimtose konstitucijos, savivaldybių ir socialinio draudimo sistemos.

Didelis dėmesys skiriamas agrariniam klausimui, žemės reformos problemai. Statistinėmis duomenimis konstatuojamas svetimtaučių stambiosios žemėvaldos vyravimas ir didelis bežemių bei mažžemių skaičius Pabaltijo kraštuose. Klasiniai prieštaravimai kaime pynėsi su nacionaliniais. Jaunųjų buržuazinių valstybių kūrėjai buvo suinteresuoti panaikinti svetimtaučių stambiąją žemėvaldą, nes ji buvo pavojinga tų valstybių egzistavimui. Kita vertus, kaimo bežemiai ir mažžemiai, socialistinės revoliucijos idėjų paveikti, atkakliai reikalavo žemės. Todėl visų pirma politiniai motyvai greta kitų priešasčių skatino jaunas Pabaltijo buržuazines valstybes skubiai spręsti agrarinį klausimą ir apskritai žengti buržuazinių demokratiškos pertvarkymų keliu.

Palyginęs Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje priimtus žemės reformos įstatymus su kitų Europos buržuazinių valstybių (Lenkijos, Čekoslovakijos, Vengrijos) panašiais įstatymais, autorius pastebi, kad jie išsiskyrė savo radikalumu.

Dvejopą pobūdį žemės reforma turėjo Rumunijoje. „Senosios karalystės“ teritorijoje ji buvo gana nuosaiki, o po I pasaulinio karo prijungtose žemėse, kuriose, panašiai kaip Pabaltijyje, gana daug buvo svetimtaučių žemėvaldžių — žymiai radikalesnė.

Pabaltijo valstybių ir Rumunijos pavyzdžiu pagrindžiama išvada, kad buržuazinėse valstybėse žemės reformos pobūdžiui didelės įtakos turi tautinis momentas, t. y. tai, ar ji gali būti panaudota nacionalinei buržuazinei valstybei stiprinti. Nuo to priklauso ir reformos radikalumas (p. 40).

Pradėdamos savo egzistavimą, Pabaltijo valstybės, kaip pažymi autorius, sukūrė gana demokratišką buržuazinio parlamentarizmo sistemą, nes Pabaltijo tautos neturėjo savos aristokratijos ir šlėktos, kurios paprastai esti konservatyvizmo nešėjos. Mažai čia buvo ir stambiosios buržuazijos. Kuriant nacionalines buržuazines valstybes, aktyviausiai pasireiškė miestų nacionalinė buržuazija ir inteligentija. Tiek viena, tiek kita daugiausia buvo kilusi iš valstiečių ir atvirai simpatizavo buržuazinei demokratinėi santvarkai.

Iš trijų Pabaltijo kraštų radikalios buržuazinės demokratijos kryptimi toliausiai pažengė Estija, nes ji turėjo gausiausią nacionalinės miesto buržuazijos sluoksnį. Įtakinga smulkiaburžuazinė Estijos Darbo partija daugeliu atžvilgių suteikė Estijos Steigiamojo Valstybės susirinkimo nutarimams radikalų pobūdį.

Autorius baigiamojoje pirmojo skyriaus dalyje pagrįstai teigia, kad tuo laikotarpiu parlamentinė demokratija Pabaltijyje tarnavo kovai prieš revoliuciją, buvo priemonė nacionalinės buržuazijos tautiniams ir valstybiniam tikslams įgyvendinti.

Antrajame skyriuje, nušviesdamas įvairias praktinio politinio gyvenimo puses, autorius naujais faktais patvirtina šią išvadą, parodo, kad paskelbtos buržuazinės demokratinės laisvės karo padėties ir kitų suvaržymų buvo labai apribotos. Pavyzdžiui, Lietuvoje nuo 1924 metų birželio įsigalėjo krikdemų diktatūra, kuri truko ištisus dvejus metus. Ypač visur buvo persekiojami komunistai. Tačiau parlamentinės demokratijos sąlygomis komunistų partijos vis dėlto rasdavo nemaža progų legaliai veiklai.

Kartu polemizuojama su kai kurių ano meto vokiečių autorių tvirtinimais, esą, mažos Pabaltijo tautos buvo nepribrendusios savarankiškam valstybiniam gyvenimui. Pažymima, kad, nepaisant priimtos politinės sistemos ydų, Pabaltijo kraštai nė kiek ne blogiau susitvarkė, kaip kitos naujai susikūrusios Vidurio Rytų Europos valstybės. Jie pastebimai pažengė taip pat ūkio ir kultūros srityse.

Stiprėjęs Pabaltijo dešiniųjų politinių jėgų puolimas prieš parlamentinę santvarką, autoriaus nuomone, buvo ne tiek objektyvios būtinybės išraiška, kiek buržuazijos atviros diktatūros šalininkų subjektyvus nusistatymas (p. 79).

Dviejuose specialiai Lietuvai skirtuose skyriuose (III ir IV) apžvelgiami 1926—1934 metų politiniai įvykiai (p. 80—158). Čia analizuojamas liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės 1926 metais pradėtas krašto gyvenimo demokratizavimas, sukėlęs nerimą dešiniųjų politinių jėgų stovykloje ir paskatinęs jas ruošti valstybiniam perversmui. Aprašomas 1926 m. gruodžio 17 d. valstybinio perversmo rengimas ir įvykdytas, tautininkų įsitvirtinimas valdžioje, jų ideologija. Aptariami netrukus po to prasidėję nesutarimai tarp A. Smetonos ir A. Voldemaro bei kiti politinio gyvenimo klausimai.

Dr. P. Losovskis, kaip ir tarybiniai istorikai, padaro išvadą, kad krikdemų ir tautininkų motyvai, kuriais jie mėgino visuomenei pateisinti savo sąmokslą, buvo visiškai tušti. Keturių Lietuvos Komunistų partijos veikėjų sušaudymas taip pat tebuvo tik tendencinga politinė žmogžudystė, kuria A. Smetona pradėjo savo diktatorišką valdymą (p. 112).

1926 m. gruodžio valstybinis perversmas nebuvo izoliuotas reiškinys. Jis išreiškė tam laikui būdingą kapitalistinio pasaulio politinės raidos tendenciją. Autorius įsitikinęs, kad gruodžio įvykiams Lietuvoje turėjo nemažos įtakos 1926 m. gegužės valstybinis perversmas Lenkijoje, kuris taip pat buvo nukreiptas prieš buržuazinę demokratinę santvarką. Šį savo įsitikinimą jis, be kita ko, paremia tuo, kad daugelis lietuvių tautininkų šūkių buvo analogiški lenkų sanacijos šūkiams.

Aptaręs A. Smetonos ir jo šalininkų pastangas sustiprinti savo valdžią, autorius mėgina nustatyti naujojo režimo pobūdį. Pripažįsta tautininkams ir jų vyriausybei neabejotinas fašistines tendencijas, bet naujojo režimo fašistiniu nevadina.

Sustingusį biurokratinį policinį A. Smetonos įvestą režimą, dr. P. Losovskio nuomone, sunku palyginti su agresyviai dinamiškais fašistinės Italijos ar hitlerinės Vokie-

tijos režimais. Lietuvoje tautininkams toli gražu nepavyko taip sutotalinti visuomenės, išplėsti valstybės įtakos, kaip tai būdinga fašizmui. Antra, Lietuvoje nebuvo daugiau ar mažiau masinio judėjimo, kuriuo diktatorius galėtų remtis. Tuo tarpu vienas esminių tikro fašizmo bruožų yra tas, kad valdžių užgrobusias fašistų viršūnes paremia atskiri „apačių“ sluoksniai. Padėtis Lietuvoje buvusi labiau panaši į padėtį sanacijos valdomoje Lenkijoje. Abiejose valstybėse reikėsi tos pačios tendencijos, tik Lietuvoje buvo toliau pažengta, likviduojant parlamentinės demokratijos laisvę. Dar daugiau panašumo dr. P. Losovskis atranda tarp A. Smetonos diktatūros Lietuvoje ir A. Salazaro — Portugalijoje. Jis mano, kad jie abu valdė kaip autokratiniai biurokratai (p. 156—158).

Autoritariniais vadinami taip pat valstybiniai perversmai 1934 metais įvykę Estijoje (kovo 12 d.) ir Latvijoje (gegužės 15 d.). Jie nagrinėjami V ir VI skyriuose.

Paskutiniame skyriuje (VII) pagal atskiras problemas apžvelgiama padėtis Pabaltijo kraštuose po valstybinių perversmų: aptariama įvestų režimų ideologija, propaganda, „vadizmo“ principų taikymas praktikoje, nagrinėjami santykiai su italų fašizmu ir vokiečių hitlerizmu, su bažnyčia, nacionalinės, ūkinės ir socialinės politikos, agrarinių santykių, visuomeninės bei politinės kovos klausimai. Čia mėginama išryškinti Pabaltijo kraštuose atsiradusių režimų specifinius bruožus, atskleisti jų ir klasikinio fašizmo bendrybes bei skirtumus.

Teigiama, kad nė vienas iš autoritarinių režimų Pabaltijyje nesukūrė savo nuoseklios ideologinės sistemos. Lietuvos ir Latvijos diktatoriai daug kur sekė Italijos fašizmo pavyzdžiu, tačiau jo neabsoliutizavo. Estijoje apskritai mėginta atsiriboti nuo italų fašizmo ir vokiečių nacionalsocializmo. Aprašomuoju laikotarpiu visų trijų Pabaltijo kraštų valdantieji sluoksniai labai kritiškai žiūrėjo į hitlerizmą, nes suprato jo agresyvius ketinimus taip pat Pabaltijo atžvilgiu. Neatsitiktinai 1934 metų kovo mėnesį Lietuvoje buvo uždrausta platinti Hitlerio „Mein Kampf“.

Knygos pabaigoje autorius dar kartą akcentuoja, kad parlamentarizmas Pabaltijyje žlugo ne tiek dėl objektyvių, kiek dėl subjektyvių priežasčių. Pabaltijo kraštuose įvesti diktatūriniai režimai rėmėsi kariuomene, militarinėmis organizacijomis, policija ir administracija. Kaip savitumą pažymi tai, kad nė viename iš jų valdžios neįstengė paimti kraštutiniai fašistiniai ekstremistai. Ji pateko konservatyvioms dešinioms politinėms jėgoms, kurių pagrindą sudarė ne dvarininkai ir stambieji finansininkai, bet visų pirma turtingieji valstiečiai (buožiija), iš dalies vidutinė ir smulkioji buržuazija. Nors buvo sekama fašistinės Italijos ir hitlerinės Vokietijos pavyzdžiu, tačiau Pabaltijo kraštai savo santvarka labai skyrėsi nuo Italijos ir Vokietijos (p. 286—287).

Nesunku pastebėti, kad šios išvados ir apskritai dr. P. Losovskio samprotavimai apie valstybinių perversmų ir jų įvestų režimų pobūdį Pabaltijo kraštuose skiriasi nuo mūsų istoriografijoje duoto jų reikšinių įvertinimo. Antai, dr. P. Losovskio nuomone, Estija iš trijų Pabaltijo kraštų buvo labiausiai nutolusi nuo fašistinės valstybės modelio (p. 287). Tuo tarpu Tarybų Estijos istorikai nė trupučio neabejoja K. Piatsio ir J. Laidonerio valdžios fašistiniu pobūdžiu. Jie fašistine partija laiko ne tik „vapsus“, bet ir Žemdirbių sąjungą (plg. I. Jankovskio ir O. Kuuli straipsnį „Fašizmas tarptautinėje arenoje ir buržuazinėje Estijoje“ — «Коммунист Эстонии», № 10, 1973, p. 17—27).

Išimtį, atrodo, sudaro tik Tarybų Sąjungos Didžiojo Tėvynės karo istorijos pirmasis tomas (История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, том первый, Москва, 1960, p. 252, 254), kuriame Pabaltijo diktatūriniai režimai pavadinti profašistiniais. Toks apibūdinimas iš esmės sutampa su dr. P. Losovskio nuomone. Tačiau, kaip žinia, kituose mūsų istorikų darbuose dešiniųjų politinių jėgų Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje įvykdyti valstybiniai perversmai ir po jų įsigalėję režimai be išlygų laikomi fašistiniais.

Tarybinių istorikų teiginiai apie fašizmo įsigalėjimą Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, valdžiai jose patekus į atviros buržuazijos diktatūros šalininkų rankas, atitinka ano meto tarptautinio komunistinio judėjimo (Kominterno) ir Pabaltijo kompartijų dokumentuose išreikštą požiūrį, apie kurį dr. P. Losovskis, deja, neužsimena.

Galima autoriui padaryti priekaištą taip pat dėl to, kad, rašydamas apie Pabaltijo kraštų buržuazinio valstybingumo pradžią, nieko aiškaus nepasakė apie tuo pat

metu sukurtą Lietuvos, Latvijos ir Estijos tarybinį valstybingumą. Pasitenkino tik konstatavimu, kad „1918 m. pabaigoje, žlugus vokiečių okupacijai, Tarybų valdžia laimėjo didesnėje Latvijos ir Lietuvos teritorijos dalyje, taip pat dalyje Estijos teritorijos“ (p. 15). Pabrėžus ne šiaip Tarybų valdžios, bet tarybinio valstybingumo sukūrimą, būtų konkrečiau atskleista viena bolševikų įtakos Pabaltijyje ištakų ir išryškėtų Pabaltijo kraštų valstybingumo atkūrimo savitumas.

Nepaisant ginčytinų teiginių (svarbiausia dėl parlamentarizmo žlugimo priežasčių ir diktatūrinių režimų Pabaltijyje pobūdžio), dr. P. Losovskio monografija yra rimtas indėlis į nagrinėjamo klausimo istoriografiją, žadina kūrybinę mintį. Reikia tikėtis, kad ji paskatins mūsų naujųjų laikų istorijos tyrinėtojus daugiau gilintis į fašizmo Pabaltijo kraštuose specifiką, išsamiau teoriškai pagrįsti savo teiginius ir reljefiškiau, negu iki šiol, atskleisti prieštaringo socialinio-politinio gyvenimo vaizdą.

Mindaugas T a m o š i ū n a s